Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi
Journal of Social Research and Behavioral Sciences
ISSN:2149-178X

31 Mart İsyanı Üzerine Bazı Düşünceler (13 Nisan 1909)

Suat Zeyrek[1]

Hasan Hakan Ulutin[2]

Özet

31 Mart olayı önemli bir tarihi sürecin başlamasına neden olmakla birlikte, olayın üzerinden yüzyıldan fazla bir zaman geçtiği halde halen tartışılan bir konudur. Dönemin kaynakları ortada olduğu halde farklı çıkarımlar yapılmaya devam edilmektedir. Bu makalede bunlardan biri olup farklı bir bakış açısıyla kaynakları yeniden yorumlama girişimidir. Meşrutiyetin ilanından sonra kendilerini meşrutiyetin hamisi gören İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), sorumluluk altına girmeden iktidarı denetleyerek ve hükümet işlerine karışacak şekilde bir usul geliştirmişti. Fakat ülke genelindeki uygulamalar, umduğunu bulamayanların çoğalmasına neden olmuştu. Bir kısmı da cemiyet içinden olmak üzere muhalefet cephesi gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Bu durumda endişeye kapılan cemiyet, konumunu ve meşrutiyeti muhafaza etmek için "nigehban-ı hürriyet" adını verdikleri Selanik'te farklı unsurlar ve çetelerin oluşturduğu Avcı taburlarını İstanbul'a getirmişlerdi. Fakat sadakatinden emin oldukları Avcı taburları isyan edince(!) cemiyetin yeni tedbirler alma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu seferde yine Selanik'te Avcı taburlarına benzer bir yapıda Hareket ordusu teşkil edilerek İstanbul'a sevk edilmişti. O halde İstanbul'da isyan edenlerle, isyanı bastıranlar farklı zamanda Selanik'ten gelmiş cemiyete bağlı askerlerdi. İstanbul'da toplam 2.290 civarında Avcı taburu askeri olduğu halde 15 bine yakın Hareket Ordusu askeri gelmişti. 31 Mart ve takip eden günlerde İstanbul'da yaşanan kargaşa ortamında 15 bin civarında insan öldürülmüştü. İstanbul'da bir dizi Divan-ı Harp uygulamalarıyla ancak sükûnet sağlanabilmişti. Bu kargaşa ortamı II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar devam etmişti. Bizce Meşrutiyet darbesi taht değişikliği ile tamamlanmıştı. Bu makalede 31 Mart'a farklı yönlerden bakabilme denenmiştir.

Anahtar kelimeler: Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik, II. Abdülhamid, Ordu, 31 Mart.

[1] Doç.Dr. Suat Zeyrek, szeyrek92@hotmail.com
[2] Dr. Hasan Hakan Ulutin, hulutin@gmail.com

Some Thoughts on March 31 Rebellion (13 Nisan 1909)

Abstract

The 31 March incident caused an important historical process to begin, even though more than a century has passed since the event it is still a controversial issue. Despite the fact that, the sources of the period are obvious, different inferences continue to be made. This article is one of them and is an attempt to reinterpret sources from different perspective. After the proclamation of the Constitutional Monarchy, the Committee of Union and Progress (İTC), which saw itself as the patron of the constitutional monarchy, developed a method that would interfere with the government affairs by controlling the power without taking responsibility. However, practices across the country caused the number of people who could not find what they hoped for. The opposition front, including some within the society, was getting stronger. In this case, they brought the hunter battalions formed by different elements and gangs in Thessaloniki, which they called "nigehban-ı freedom", to protect the society and to preserve the rich and constitutionalism. However, when the hunter battalions, who were sure of their loyalty, rebelled (!), The necessity of taking new measures arose. This expedition, again in Thessaloniki, with a structure similar to the Hunter battalions, the Movement army was sent to Istanbul. In that case, those who rebelled in Istanbul and those who suppressed the rebellion were soldiers from the community who came from Thessaloniki at different times. Although there were a total of 2,290 Hunter battalions in Istanbul, 15 thousand Action Army soldiers came. On March 31 and the following days, around 15 thousand people were killed in the chaos in Istanbul. A series of Court-Martial implementations in Istanbul could only provide tranquility. This Confusion continued until II. Abdulhamid was dethroned. In our opinion, the Constitutional coup was completed with a throne change. In this article an attempts to view March 31 from different angles.

Key words: Constitution, the Committee of Union and Progress, Thessaloniki, II. Abdulhamid, Army, March 31.

Giriş

Meşrutiyet'ten sonra İttihatçılar kendilerini "kahraman-ı hürriyet", "cemiyet-i mukaddese" ve "ruh-u devlet" ilan ederek halk ve hükümet üzerindeki baskılarını artırmaya başlamışlardı. Aynı zamanda bir hafta içerisinde cemiyetin Selanik merkezinden bir heyette İstanbul'a gelerek padişaha sadakatini sunmuştu.[3] Bu heyetin esas amacı bir an evvel hükümet üzerinde etkisini

[3] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.I, Kısım. II, TTK, Ankara 1991, s. 69.

göstererek asayişsizlik ve intizamsızlığa son vermekti.[4] Fakat İttihat ve Terakki içinde de bazı sorunlar vardı. İTC'nin taşradaki ve bilhassa uzak vilayetlerdeki teşkilatları, bölgelerinde nüfuz sahibi olan kimselerin elindeydi. Bunlar ideal adam olmaktan ziyade menfaat düşkünü zorba kimselerdi.[5] Bundan dolayı bütün taşra teşkilatlarını, Selanik merkezi kontrol altına almaya çalışırken buraya gönderilen mutemetler de cemiyetin amaç ve çıkarlarının dışına çıkmaya başlamışlardı.[6] Hatta Selanik İTC, Musul'daki şubeye hükümet işlerine karışmaması yönünde talimat göndermişti.[7] Bazı yerlerde birbirine rakip birden fazla İTC vardı. Musul'da eşrafın birbirine karşı kurduğu iki farklı cemiyet varken[8] Yakova'da da birbirine muhalif iki cemiyet bulunmaktaydı. Bu cemiyetler hükümeti nüfuzları altına alarak menfaat temin eden bir nevi hükümet içinde hükümet şeklini alan çetelerdi.[9]

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart olayına kadar geçen 9 aylık devrede İttihatçılar tam olarak hükümete iştirak etmedikleri gibi padişahın nüfuzunu da tamamıyla kıramamışlardı. Meşrutiyetin ilanından yirmi gün sonra devr-i sabık kötülenmeye başlamış, fikri hayatın mahvedildiği, memuriyette yükseldikçe ahlakın bozulduğu bundan dolayı kaht-ı rical yaşandığı vurgulanmıştı.[10] Bu arada Selanik'ten cemiyet adına gelen Talat, Cemal, Cavit ve Rahmi Beylerden oluşan heyetin de hükümete sürekli baskı yaptıklarını görüyoruz. Bu nedenle bu döneme "*tahakküm devri*" denilebilir. Bu dönemde muhalif gazetecilerin sokak ortasında vurulmaları sıradan bir olay haline gelmişti.[11] Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" piyesinde ve diğer tiyatrolarda asker ve subayların oyuncu olmaları henüz fiili dönemin devam ettiğini gösteriyordu.[12] Diğer taraftan padişahın Hırka-ı Saadet dairesine bile gitmesini engellemek için Zaptiye Nazırı Sami Paşa, "*Zat-ı Şahanenin halkın arasına girmesindeki mesuliyeti kabul edemem. Çünkü halkın efkârı pek bozuk*" diyebilmekteydi.[13]

Halkın padişahı görmesini bile engellemek için selamlık resminin Yıldız dışında yapılmaması telkin edilmiş, Cuma selamlığı için yol üzerine getirilen Harp Okulu öğrencilerinin çok eski bir

---

[4] **Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908**, (Haz. Erdoğan Cengiz), Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2007, s. 96.
[5] Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, 1936, Sayı:123, s. 293.
[6] Andrew Mango, **Atatürk**, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s. 82-83.
[7] **BOA. DH.MKT**, Dosya no:2620, Gömlek no:84.
[8] Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 481.
[9] **BOA. TFR.1KV**, Dosya no:228, Gömlek no:227077, lef:70 ve 70a.
[10] **Tanin**, 31 Temmuz 1324, no:13.
[11] İ.Hami Danişment, Şam'da sarhoş bir mülazımın yakası açık ve düğmeleri çözük bir şekilde 5. Ordu komutanını bir bahçe toplantısında meşrutiyete sadakat yeminine davet etmesi gibi garipliklerin olduğu bir tahakküm devrinin yaşandığını anlatır. Bkz. İ.Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 364.
[12] Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi**, (Yay. Haz.: Faik Reşit Unat), TTK, Ankara 1960, s. 14. Padişah da bu duruma tepki göstermiş, bunun askerlik mesleğine uymadığını ülkenin normalleşmesine engel olduğu için askerlerin piyeste oynamasının yasaklanmasını istemiştir.
[13] Ali Cevat, **a.g.e**., s. 16; Bayur, **TİT,** I/II, s. 126-127.

gelenek olduğu halde "padişahım çok yaşa" tezahüratlarına son verilmişti. Ayrıca okullarına padişahın gönderdiği ikramları ve okula yolladığı hediyeleri de reddetmişlerdi.[14] Padişahı küçük düşürmeye yönelik olarak Müşir Zeki Paşa protokol kaidelerini hiçe sayarak tahkir kastıyla huzurdan arkalarını dönerek terk etmişlerdi.[15] İTC'nin padişah üzerindeki psikolojik baskısı tahttan indirildiği tarihe kadar devam edecektir. Meşrutiyetle beraber ortaya ne güçlü bir lider ne de güçlü bir kadro çıkabilmiştir. İttihatçılar, iktidar için hazırlıksız olmaları, doğrudan bir otorite kurmalarını engellediğinden mevcut otoriteyi, halkın nazarında küçültücü davranışlarla elde etmeyi denemişlerdir.

Meşrutiyetin ilanında İTC'nin Manastır teşkilatının rolü şüphesiz çok önemliydi. Manastır teşkilatı adeta İngilizlerin kontrolündeydi. Bundan dolayı Padişah da "*İngilizlerin Manastır İttihatçıları ile başarıya ulaşmaları bir felaket olur*" demekten kendini alamamıştı.[16] İngilizler, İstanbul'da kendi emellerine hizmet eden bir hükümetin varlığını değil, tamamen kendi emirlerinde bir hükümetin olmasını istiyorlardı. Bundan dolayı Kamil Paşa'nın sadaretini dostluğun kesin şartı olarak ileri sürmüşlerdi.[17]

İTC, Kamil Paşa hükümetinin kurulduğu gün (6 Ağustos 1908) önemli bir beyanname yayınlayarak; gösteriler yapılmamasını, memur tayinlerine karışılmamasını, meşrutiyete uygun davranılmasını istemişti. İTC, hükümete müdahil olmayacağını ilan etmiş[18] fakat bu durum uzun sürmemişti. Bundan sonra cemiyet içinde de iktidar Selanik grubunun eline geçerken[19] Manastır grubunun rolü ve gücü adeta silinmeye başlamıştı. Bundan sonra güç denemesinde ibre devamlı olarak cemiyetin Selanik merkezinin kontrolünde olacaktı. İTC, her şeye rağmen gizliliğini sürdürüyor ve böylece hakiki kuvvetinin ölçülememesi için el altından yapılan propagandalarla kudretinin çok yüksek olduğu hissini veriyordu. Nitekim bu gizemli yapısı 18 Ekim-7 Kasım 1908 tarihleri arasında yapılan ilk kongrede de devam ettirilmiş ve yönetici kadrosu gizli tutulmuştu.

Dünyada pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve pek az hareket doğurduğu hareketleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır.[20] Çünkü meşrutiyetten sonra meydana gelen hava ile beklentiler çelişki içindeydi. Ülkede hiyerarşi dışı bir askeri darbe yapılmış olduğundan İTC bütün gücünü otorite kurmakta kullanıyordu. Bu yapılırken toplumun her kesiminde yoğun bir siyasileşme ve keskin gruplaşmalar oluşmaya

[14] Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 273-274.
[15] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 18, 21.
[16] İsmet Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Kervan, İstanbul 1975, s. 76.
[17] Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2006, s. 75.
[18] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 89.
[19] Bayur, **TİT**, I/II, s. 79-80.
[20] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara 1984, s. 210.

başlamıştı. Bir yandan da İstanbul'da hürriyet havası asayişsizlik ve başıbozukluğa neden olmuştu. Ayrıca 1908 darbesi genelde Türk kökenlilerin katılmadığı bir ihtilaldi. Selanik'te hazırlanmıştı. Toplumsal zemini yoktu.[21]

Fransız İhtilâli'nin simge isimlerinden Joseph Fouché (1759-1820), *Yeryüzünde mutlu olmayan tek bir insan bile kaldığı sürece, ihtilâlin hep ve sürekli daha ileriye götürülmesi* gerektiğini belirterek[22], ihtilâlin amacını insanlara mutluluk getirmek olarak tespit etmiştir. Dolayısıyla, *eşitlik, kardeşlik ve özgürlük* sözcükleriyle tarif edilen yeni dünya görüşü, Avrupa, hatta bütün dünyaya ihraç edilmelidir. Nitekim, Napolyon'un bütün düzeni alt-üst eden istilalarına yön veren düşünce de bu fikre göre şekillenmiştir. Ancak, *ihtilâlcilerin insanlığa mutluluk getirme iddiasıyla yaptıkları her şey, büyük bir trajedi ile sonuçlanır*.

Dönemin yazarlarının anarşi devresi dedikleri bu dönemde basının kışkırtıcı bir rol üstlendiği bunun da sokakları hareketlendirdiği görülüyor. Hemen her gün miting yapılıyordu.[23] İstanbul gittikçe tam bir kaos ortamına sürükleniyor, bu hal cemiyetin kurucularından İbrahim Temo'yu bile rahatsız edecek boyutlara ulaşmış bulunuyordu.[24] İbrahim Hilmi Bey de: "*Meğer bu da bir serap imiş, kapanık havada birdenbire açılıp sönen güneşe benzedi. Hâlbuki biz o vakit neler hayal ettik. Ne vergilere katlandık*" diyordu.[25]

Meşrutiyet idarecileri, gittikçe ağırlaşan ve çözüm sınırlarını aşmış iç ve dış politikadaki sorunlar karşısında tam bir acziyet içindeydi. Hüseyin Cahit tarafından Japonya örnek gösterilerek Avrupa'dan öğretmenler getirilmesi, Avrupa'nın medeni müesseselerini kabul ederek ilerlenebileceği fikri ileri sürülmüştü.[26] Çünkü Meşrutiyet'in çok önemli bir sorunu daha vardı. Ülkede hakiki, halka dayanan tabanı olan bir hükümet tesis edilemediğinden bir sınıf oligarşisinin saltanatı meydana gelmişti. İTC'ye giren insanların belli amaçları vardı: memuriyete geçmek, servet ve nüfuz sahibi olmak ve rakiplerini etkisiz hale getirmek gibi.[27] Sonuç olarak meşrutiyeti ilan edenlerle meşrutiyetin getirdikleri arasında ciddi bir irtibat olmalıdır. Reval mülakatını duyar duymaz harekete geçen cemiyet, ondan daha vahim olmak üzere çok sayıda olayla karşılaştığı halde aynı tepkiyi göstermekten çekinmiştir. Meşrutiyet bir

---

[21] Mevlut Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1982, s. 74.
[22] Stefan Zweig, **Fouché: Bir Politikacının Portresi**, (çev. Burhan Arpad), Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 30.
[23] Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul 1974, s. 55.
[24] **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, (Yay. Bülent Demirtaş) İstanbul 1987, s. 188. Temo, İttihat ve Terakki'nin seçimlerde halkı serbest bırakmamasına kızarak hem adaylıktan çekilmiş hem de Romanya'ya geri dönmüştür. Bkz. Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2006, s. 95-96.
[25] İbrahim Hilmi Çığıraçan, **Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri**, (Haz. Başak Ocak), Libra Yayınları, İstanbul ty., s. 31.
[26] **Tanin**, 1 Ağustos 1324, no:14.
[27] Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 113.

anlamda Rus-İngiliz hükümdarları arasında ve Türkiye'nin taksimi üzerinde bir anlaşmaya varıldığı haber ve endişelerinden çıkmıştır.[28]

Meşrutiyet'in ilanından üç ay sonra iyimser hava birden bozulmaya başlamıştı. Avusturya, Bosna–Hersek'i ilhak ederken bundan cesaret alan Bulgaristan da istiklalini ilan etmişti.[29] Bunu Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmesi olayı takip etti. Bu üç önemli olay aslında Batı'da Türkiye'ye karşı siyaseten bir uzlaşma olduğunun bir kanıtıydı. Buna rağmen bazı mizah dergilerinde savaş çığırtkanlığı yapmanın ötesinde ciddi tepkiler göremiyoruz. Hatta bazı aydınların, "*Girit zaten başımızda beladır, Arnavutluk; hiçbir para getirmeyen, daima üste para çeken aciz bir topraktır. Makedonya devletin başında beladır*" dedikleri kaydedilmiştir.[30] Bu ver kurtul homurtularının yanında inkılâptan beri üç ay geçti, üç ayda devlet ıslah edilemez. Meşrutiyet mekanizması ve hükümeti işlemeye başlamadı denilerek mazeret üretilmeye çalışılmıştır.[31] Hüseyin Cahit, Bulgaristan'ın bağımsızlığına gösterilecek bir tepkiden de rahatsızdı. Halkta oluşacak bir heyecan ayaklanmaya neden olabilir o da meşrutiyeti tehlikeye sokabilirdi. Çünkü Bulgarların diğer Hıristiyan unsurlar gibi zulüm gördüklerini bundan dolayı haklılıklarının kabul edilmesi gerektiği öne sürülmüştü.[32] Bulgaristan'a yapılacak bir müdahale tehlikeli görülmekteydi.[33] Hatta istibdat taraftarlarının gizli maksatları olduğu, Bulgaristan savaşını bahane ederek Meşrutiyet'i askıya alabilecekleri endişesi vardı.[34] Bir iddiada da istibdat idaresinin Almanya'dan büyük bir destek gördüğü idi. Almanya buna karşılık ekonomik fayda temin ediyordu.[35] Aynı Hüseyin Cahit tutarsız bir tavırla Kamil Paşa Hükümeti'nin dış

[28] Aydemir'e göre böyle bir antlaşmanın gerçekte olup-olmadığı tartışmalıdır. Çünkü Bolşevik ihtilalinden sonra yayınlanan Rus hariciyesi gizli belgeleri arasında yoktur. Aynı suretle Batı arşivlerinde de böyle bir vesikanın bulunduğu hakkında, şimdiye kadar yayına rastlanmamıştır. Bkz. Aydemir, **Enver Paşa** II, s. 506, Fakat şuana kadar belge bulunamamış olması ittifakın olmadığını anlamına gelmez. Tarih boyunca İngiltere ve Rusya ortak çıkarlar etrafında hareket eden ülkelerdir. Karl Marx'da yazılarında bu durumu belirtir. Hatta 1855 Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile müttefik görünen İngiltere'nin Kars'ın Rusların işgaline uğramasını sağladığını yazmaktadır. Bkz. 1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü, Dr. Humphrey Sandwith (Sağlık Heyeti Başkanı), Mustafa Zarifi Paşa, Karl Marx, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s.333-358.

[29] İstanbul'da birkaç aydır gündeme Geşof hadisesi oturmuştu. Osmanlı Hükümeti İstanbul'da bulunan süfera heyetini bir ziyafete çağırmıştı. Bu ziyafete statüsünden dolayı İstanbul'daki Bulgaristan emareti temsilcisi çağrılmamıştı. Bu diplomatik bir krize neden olmuş, hükümet kararından geri adım atmamış bu da iki taraf arasındaki gerginliği artırmış ve Bulgaristan'a bağımsızlığa giden yolu açmıştır. Bkz. **Tanin**, 8 Eylül 1324, no:52.

[30] Çığıraçan, **Çöküş Nedenleri**, s.109. İbrahim Hilmi Bey, bu kişiler için "kahrolsun böyle insanlara ki cihan değer servetleri kendi teb'asına muhakkirane teslim ediyor ve kendini büyük bir beliyyeden kurtarmış sayıyor" diyor. Bkz. **a.g.e.**, s. 110.

[31] H. Cahit Yalçın, "On yılın Hikâyesi", **Yedigün**, sene:3, no:132, İstanbul, 18 Eylül 1935, s. 20.

[32] **Tanin**, 3 Ağustos 1324, no:16.

[33] Hâlbuki Bulgaristan'ın bağımsızlığı Sırbistan ve Yunanistan'ı bile rahatsız etmişti. Sırplar seferberlik yapıyorlardı. Yunanistan da Osmanlı Devleti, Bulgarlara savaş açtığı vakit bize yardım edeceğini açıktan açığa söylüyordu. Bkz. Hasan Ali Yücel, **a.g.e.**, s. 166.

[34] **Tanin**, 15 Eylül 1324, no:59. Hüseyin Cahit diğer taraftan Osmanlı hükümetinin Geşof'a yaptığı muamelenin doğru olduğunu söylemektedir. Bu muamelenin ikili ilişkileri gerginleştirmesi normal olduğu halde, Bulgaristan'a müdahale edilmediği takdirde bağımsızlığını zımnen kabul etmek demekti.

[35] **Tanin**, 24 Teşrin-i sani 1324/ 7 Aralık 1908, no:127.

politikasını sorgulamakta ve Girit'in ilhakı keyfiyetinin istikbalde nasıl bir hal alacağını gündeme getirmekteydi.[36] Bir eleştiride gazetede yapmış, "*Buhranın En Son Safhası" adlı makalede, Meşrutiyet idareye malikiz diyoruz, fakat hükümetin ne yaptığından elan haberdar değiliz. Sadrazamın meclise gelerek bir nutuk vereceği söyleniyor. Bu nutukla meşrutiyeti ne dereceye kadar ifa etmiş olacaktır. Uzun dilsiz devresinin zararları bir nutukla izale edilebilir mi?"* demişti.[37]

İttihatçılar, mutlak iktidara karşı mücadelelerinde meclisi daima olmazsa olmaz bir gereklilik olarak düşünmüşlerdi, çünkü bu düzenin temel yapısı meclisin teşkiliyle mümkündü. Fakat İttihatçıların çok partili düzene ve muhalefete hazır olduklarını söyleyemeyiz. İTC, kökleşmiş bir fikrin muhassalası olmaktan ziyade birkaç hamiyetperver zatın memleket için teşkil ettikleri bir heyetti.[38] Hüseyin Cahit'te, "*Hayatlarında bir kere olsun bir meclis nasıl toplanır, neleri münakaşa eder görmemişlerdi; ama kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan'a bir muskaya inanır gibi iman etmişlerdi*" demişti.[39] Bundan dolayı seçim sürecinde çok şiddetli kavgalar ve çekişmeler yaşanmıştı. Hüseyin Cahit 1908 seçimlerine çok önem veriyordu. Cemiyetin memlekete çok büyük hizmetler yaptığını ancak bunun bitmediğini, seçimlerde birleşilirse istibdadın tam olarak yıkılacağı çağrısı yapmıştı.[40] Ermeni ve Bulgarlarla anlaşan İTC, gayr-i Müslim adayları kendi listelerinden göstermesiyle bütün mebuslar tek partinin mensuplarından oluşmuş oldu. İttihatçıların Türkçü politikalarından rahatsız olan Rumlar, Ermeni, Araplar ve Arnavutlar Ahrar Fırkasını desteklemişlerdi, fakat İTC, kendi adaylarını seçtirmeyi başarmıştı. Bundan dolayı Ahrar Fırkası adayları hiçbir varlık gösteremediler.[41] Böylece Meclis-i Mebusan'da İTC'nin kontrolü arttı. Bununla birlikte, "*Her devletle iyi geçineceğiz, fakat İngiltere'ye karşı eser-i muhabbet ve irtibat besleyeceğiz*" demeye başladılar.[42] Hüseyin Cahit ayrıca İngiltere'nin 1908 inkılâbının başından beri yardımcı olduğunu, Başbakan Sir Asquit'in teminatının memnuniyet verici olduğunu, bunların iki kavim arasında daha kuvvetli rabıta teşkil ettiğini söylemişti.[43] İngiltere'ye o kadar çok güveniliyordu ki, İngiltere'nin Türkiye aleyhine hiçbir menfaate kapılmayacağı ve hüsn-ü niyet sahibi bile olduğu söylenmişti.

---

[36] **MMZC**, Devre:1, İnikad:7, s. 80. (30 Aralık 1908)
[37] **Tanin**, 17 Kanun-i evvel 1324/ 30 Aralık 1908, no:150.
[38] Celal Nuri, **Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul Hicri 1331, s. 114.
[39] Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 98.
[40] **Tanin**, 27 Teşrin-i sani 1324/ 10 Aralık 1908, no:130.
[41] Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2008, s. 66.
[42] **Tanin**, 29 Teşrin-i evvel 1324/ 11 Ekim 1908, no:101.
[43] **Tanin**, 30 Teşrin-i evvel 1324/ 12 Ekim 1908, no:102.

1. 31 Mart'a Ortam Hazırlanıyor

Meclisin açılmasından sonra meclis içindeki ve dışındaki İttihatçılarla, muhaliflerin birbirlerini tenkitte aşırıya kaçmaları, kendilerine yakın olan gazetelerde her gün ağır suçlamalarda bulunmaları bir nevi kalem savaşına dönüşmüştü. İki tarafın kin ve şiddet sınırında olması başka tehlikelere de ortam hazırlamakta idi. Zaten İTC, kendi içinde çoktandır başlayan bölünmeleri de yaşıyordu.[44] Her yeni hareketin karşı hareketini beraberinde getirmesi nasıl doğal bir süreçse cemiyete karşı her aşamada güçlü bir muhalefetin ortaya çıkması da doğal bir süreçti. Başta Sadrazam Kamil Paşa ve Edirne'de bulunan 2. Ordu Komutanı Nazım Paşa, İTC'nin her işe karışmasına karşı tedbir alınmasından yana idiler.[45] Meclis açıldığına göre cemiyetin kanun çerçevesine girmesi isteniyordu.[46]

Kamil Paşa ile İTC arasındaki gerginlik üzerinden muhalefet yürütülmeye başlandı. Basının bir kısmı Kamil Paşa tarafında olduğu gibi, İTC'ye mensup mebusların da bir kısmı paşaya bağlılık gösteriyordu. Kamil Paşa hükümeti ise Hüseyin Cahit tarafından meşrutiyet ile istibdat karışımı "*mantıksız bir mahlûk*" olarak değerlendirilmişti.[47] Kamil Paşa da verilen destekten cesaret alarak ordunun siyasetle uğraşmasına son vermek için cemiyete karşı âdete savaş açmıştır. Buna karşılık Hüseyin Cahit, "*Memleketimizin meşrutiyet ve hürriyet ile mesut ve payidar olabilmesinin yegâne çaresi orduya yüzümüzü çevirmektir.*" demişti. Hatta "*Hariçle savaş ihtimalini bütün bütün bertaraf edelim. Onu hiç düşünmeyelim. Bizim dâhilde ıslahat için rahat rahat ancak ordumuzun kuvvet ve azimetiyle kabil olabilir*"[48] diyerek açıkça ordunun müdahalesini istediği görülüyordu. Ancak Hüseyin Cahit bunun bir siyasete karışma olmadığını özellikle belirtmiş ve bu şekilde düşünenlerin orduyu lekelemek istediklerini ifade etmiştir. Hüseyin Cahit, ayrıca cemiyetin en büyük kuvvetinin Rumeli ordusu olduğunu söylemekten de çekinmiyordu. Çünkü kuvvet orduda olduğu için müşkülleri ancak o çözebilirdi.[49]

Bunun yanında İTC'ye danışılmadan bazı yeni tayinler yapılması da gerginliği iyice artırmıştı.[50] İTC, Kamil Paşa hükümetini Abdülhamid devri hükümetlerinin bir devamı olarak görüyordu. Bu sebeple cemiyet hem Kamil Paşa'yı hem de padişahı hedef alıyordu. "Genç

---

[44] Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908'de İTC içinden Prens Sabahattin taraftarlarının kurmuş oldukları partidir. İTC'ye karşı ilk siyasi tepki olup ülke çapında bir örgütü yoktu. 1908 seçimlerinde sadece bir sandalye kazanabilmişti. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren Yasemin Saner Gönen), İletişim, İstanbul 2006, s. 142.
[45] Bozdağ, **a.g.e.**, s. 107-108; Bayur, **TİT**,I/II, s. 140.
[46] Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 27-28.
[47] **Tanin**, 5 Teşrin-i sani 1324/ 18 Ekim 1908, no:108.
[48] **Tanin**, 16 Şubat 1324/ 29 Şubat 1909, no:209.
[49] **Tanin**, 16 Şubat 1324/ 29 Şubat 1909, no:209.
[50] Akşin, **31 Mart**, s. 32-33.

Zabit" gibi istibdat zulümlerini anlatan tiyatro eserleri gösteriliyordu. Bir jurnalle Yemen'e sürgün edilen bir zabitin anıları anlatılıyordu.[51] İTC, bundan dolayı padişaha ve İstanbul'da bulunan askere yani 1.Ordu'ya güvenmediğinden Meşrutiyeti korumak amacıyla Selanik'te hazırladıkları üç Avcı taburunu İstanbul'a getirme kararı almıştı.[52] Meşrutiyetin muhafazasını bu şekilde Avcı taburlarına hasredip diğerlerini ayırmanın doğru olmadığını cemiyete mensup Bursa mebusu Tahir Bey'de ifade etmişti.[53]

Avcı Taburlarının İstanbul'a gelmesiyle birlikte Arap taburuna mensup askerler Şam'a, Arnavut taburuna mensup askerlerde Selanik'e gönderilmişlerdi.[54] Meşrutiyetin bekçileri olarak bakılan bu Avcı taburlarının komutanları İttihatçı subaylardan oluşuyordu. Avcı taburları bütün mevcudiyetiyle İTC'ye bağlı idiler. Esasen bütün 3.Ordu erkânı meşrutiyete, kendi eserleri gözüyle bakıyorlardı. Bunun için, hepsinde kendi malını koruma gayreti vardır.[55] Cemiyetin bir bahanesi de Bulgar tehdidini ileri sürerek İstanbul'daki Avcı taburlarının sayısını artırmak istemesidir. Kamil Paşa ise İstanbul'daki bu askeri varlığı darbe teşebbüsüne hazırlık olarak yorumlamış ve şiddetle karşı çıkmıştır.[56] Diğer taraftan da Avcı taburlarının fiili durumu, padişaha bağlı I. Ordu'ya karşı mukabil emniyet unsuru olarak görülüyordu. Fakat Avcı taburları zaman içinde para, menfaat, propaganda ve ifsat ile kontrolden çıkmışlar, tehdit ve tazyik unsuru haline gelmişlerdi.[57]

Bu sıralarda Daily Mail'de yayınlanan bir haber Tanin'de tercüme edilmişti. Buna göre meşrutiyet aleyhine büyük bir suikast hazırlanıyordu. Bu harekete ülkenin değişik yerlerinden 20 bin kişi katılacaktı. İsyan memleketin her yerinde aynı anda başlayacaktı. Meşrutiyetin lağvı için padişah zorlanacaktı. Mekke ve Medine'de yeni bir halife ile Suriye'de bir emir ilan olunacaktı.[58] Bu haberler açıkça 31 Mart'a giden yolun açılması demekti.

Kamil Paşa'nın Avcı taburlarını İstanbul dışında bir yere, Yanya'ya göndermek istemesi üzerine toplanan meclis, hükümeti düşürmeye[59] karar verince teşebbüs akim kalmıştı. Hâlbuki

---

[51] **Tanin**, 27 Kanun-i evvel 1324/ 9 Ocak 1908, no:159.

[52] Kazım Karabekir, **Günlükler**, C:1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 99; Alkan, **a.g.e.**, s. 108; Turfan, **a.g.e.**, s. 188; **Mevlanzade Rıfat'ın Anıları**, (Yay.Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 32; Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 23.

[53] **Volkan Gazetesi (1908-1909)**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 217.

[54] Bayur, **TİT**, I/II, s. 141. Böylece İstanbul'da padişahın otorite sağlayıcı vasfına son verilmiş ve güç dayanakları ortadan kaldırılmıştı.

[55] **Mizancı Mehmet Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları**, (Haz. Celile Eren Argıt), Marifet Yayınları, İstanbul 1977, s. 187. Bir ordunun bu şekilde başkente gelmesi dünyada emsali görülmemiş bir durumdur. Böylece Türkiye'de üç ay süreyle ikinci bir askeri darbe daha yapılmış oluyordu.

[56] Avcıoğlu, **31 Mart**, s. 47.

[57] Erkânıharp Miralay Baki, **Zabit ve Zabitlik**, Köyhocası Matbaası, Ankara 1932, s. 59.

[58] **Tanin**, 13 Kânun-i sani 1324/26 Ocak 1909, no:175.

[59] Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara t.y., s. 131; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 109. Mecliste 13 Şubat 1909'da yapılan celse de başta Enver Bey olmak üzere bir sürü subay ve er, resmi ve sivil elbise ile meclisin içini tutmuşlar ve bir zırhlıyı meclisin hizasına kadar getirerek baskı uygulamışlardı.

Girit meselesi ortaya çıkınca Yanya vilayeti Yunan sınırında olduğu için tedbir olarak Avcı taburları buraya sevk edilmek istenmiştir. Kamil Paşa, Avcı taburlarını Yanya'ya göndermesi için önce Harbiye Nazırına emir vermişti. Fakat bu emri yerine getirilmemişti. Volkan Gazetesi, burada Kamil Paşa'nın yanında yer almamış aksine Harbiye Nazırına destek vermişti. "*Harbiye Nazırı taburların İstanbul'da kalmasına lüzum görürse bırakabilir, lüzum görmezse gönderebilir. Avcı taburları bu milletin göz bebeğidir, ruhudur. Milletin en güzide askeri bunlardır. Milletin selameti bunlarla kaimdir*" demiştir. Hatta "*Ortada ne var ki, Sadrazam Avcı taburlarını İstanbul'dan çıkarmaya lüzum görmüştür*" denilmiştir.[60]

Mevkii hırsı ile dolu bir kişi olan Hüseyin Hilmi Paşa ilk hükümetini (14 Şubat 1909) kurmuştu. Bu kabine adeta cemiyetin Bab-ı Ali'deki bir merkezi durumuna gelmişti.[61] Almanya'nın da katkılarıyla Kamil Paşa görevinden azledilince[62] İngiltere'nin dostluğu da hissedilir derecede soğumaya başlamıştı.[63] Hüseyin Cahit, "Yeni Gazete"nin bir haberini fırsat bilerek İngiliz dostluğuna vurgu yapmış ve "*Umum Osmanlılar olarak İngiltere'ye ne kadar bağlı olduğumuzu bilirsiniz*" demiştir.[64] Hüseyin Cahit, Hüseyin Hilmi Paşa'yı oldukça iyi karşılamıştı. Bazı İttihatçı önderler de H. Hilmi Paşa kabinesinde yer almışlardı. Bu kabineyle birlikte bazı icraatları, ülkede karışıklıklara ve kontrolsüz davranışları da provokatif olayların yaşanmasına neden olmuştu. Medrese talebelerinin askere alınmama ayrıcalıklarının kaldırılması, ordunun içindeki mektepli-alaylı ayırımı ve alaylı subayların tasfiyesi gibi olaylar protesto edilmiştir.[65] Bir yandan da başıbozuk olaylar gelişti. Bunlar Kör Ali adında birinin Fatih camiinde vaaz vererek halkı meşrutiyete karşı kışkırtması ve Beşiktaş'ta bir Rum gencine kaçan Müslüman kızın dövülmesi olayıdır.[66] Hüseyin Cahit Bey bu olayları gereğinden çok abartarak en küçük bir muhalefeti Türk vatanını yıkmak için çalışan menfi, muzır ve hain unsurlar olarak tanımlıyordu. "*Vatan muhabbeti varsa bu yalnız İttihat ve Terakki*'*de toplanmıştır*"[67] diyerek bütün muhalefeti mürteci olmakla suçluyordu. İrtica kelimesi, muhalefetle müteradif bir

---

[60] **Volkan**, 31 Kanun-i sani 1324, s. 207.

[61] Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılâp, İstanbul 1989, s. 29. Hüseyin Hilmi Paşa, Sadrazamlık dönemi öncesi Rumeli Genel Müfettişliği görevinde bulunuyordu. Kendisi tahttan indirilene kadar II. Abdülhamid'i destekleyenler arasında yer almıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Hakan Ulutin, Hüseyin Hilmi Pasa's Inspectorate General of Rumeli Provinces (1902-1908), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.83.

[62] Mehmet Selahattin Bey, **a.g.e**.,s. 28-29.

[63] Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 60; Akşin, **31 Mart**, s. 38; Doğan Avcıoğlu, **31 Martta Yabancı Parmağı**, Bilgi Yayınları, Ankara 1969, s. 49

[64] **Tanin**, 30 Kanun-i evvel 1324/ 12 Ocak 1909, no:161.

[65] **İkdam**, 28 Şubat 1909, No:5302; Akşin, **31 Mart**, s. 39; Bayur, **TİT**, I/II, s. 183.

[66] Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 67,77-78. Hüseyin Cahit Bey meşrutiyet sürecinde en kışkırtıcı yayınlar yapan kalemini silah gibi kullanan gazetecilerdendir. İstanbul'un anarşi ortamına doğru sürüklenmesinde büyük rolü olmuştu.

[67] Birinci, **a.g.e.**, s. 33.

manada kullanılmıştı.[68] Rakipleri gözden düşürme ve etkisizleştirme aracı olarak meşrutiyet sürecinde kullanılan bu kelime, cumhuriyet dönemine de miras kalmış, yine aynı manalara gelmek üzere muhalefet için kullanılmıştı. İrtica ya da mürteci kelimesini genellikle kullanan Hüseyin Cahit'tir. Kendisi, Abdülhamid'e yakın olan herkes için mürteci yaftasını kullanıyordu.[69]

Hüseyin Cahit'in tahrik edici ve kışkırtıcı yayınlar yapmasındaki amacı Avcı taburlarını İstanbul dışına çıkarmak isteyen iradeyi etkisiz hale getirmekti. Ayrıca 10 Temmuz'da yeni Türkiye'nin doğduğunu, bu inkılâbın kansız olduğunu, kansız olmasının bir kusur olmadığı fakat kati olmasının bir kusur olduğunu ifade etmişti. H. Cahit devamla, adalet ile zulmün birinci kavgası başarıyla bitmiştir. İkinci defa olarak adalet ve zulmün savaşına ihtiyaç görülmüştür. Buna ihtiyaç duyulmasının sebebi de birinci savaştan gerektiği gibi yararlanılmamasıdır.[70] "Cehennemi bir gün" başlığı altında verilen haberde, "*10 Temmuz nasıl inşirah veren bir bayram ise 31 Mart'ta ondan bin kat kötü bir gündür. Şeriatın zahirde ilasına fakat hakikatte nadan bir fırkanın çarıkları altında payimal olmuştur*"[71] denilerek adeta İstanbul'da olacak olayları tarif edilmişti. "*Hürriyet cebren alınır ve cebren muhafaza edilir*", "*Cürüm cezasız kalmaz, kalmamalıdır*" biçimindeki yazıların Selanik'te bir mesaj kaygısıyla yazıldığı anlaşılıyordu. Hilafet kurumuyla "saçak öpme" makamı diye alay etmekte, padişaha güvenilmeyeceğini ve onun önemsiz olduğunu mecliste bile söylemekteydi.[72] Hüseyin Cahit Bey böylece tefekkürsüz bir hareketin ideolojisini, birbirine zıt ve muhtelif zümreleri ortak bir düşman etrafında birleştirmeye çalışıyordu. Hüseyin Cahit Bey'in kışkırtmalarına karşı tepkilerin doğması gecikmedi.

Yeni rejimi güvenilmez bulan medrese talebeleri, askere alınmak istenmelerini bahane ettikleri sırada "İttihadı Muhammediye" ortaya çıktı ve *Volkan* Gazetesi'nde yaptığı kışkırtıcı yayınlarıyla kendini gösterdi.[73] Aslında bu ifadeler sık tekrarlanan kabul görmüş yanlışlardır. Volkan'ın 110 sayılık elimizde olan nüshalarında kışkırtıcı ifadeler bulmak mümkün değildir. Hatta İTC'ye destek verilmiş, meşrutiyetin büyük bir kazanım olduğuna dikkat çekilmişti. "*10 Temmuz'dan mukaddem kim kendisini meydan-ı mücahadeye attı ise (Avrupa'da gezenler*

---

[68] Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 13.
[69] **Tanin**, 8 Mayıs 1325/ 21 Mayıs 1909, no:257.
[70] **Tanin**, 13 Nisan 1325. (Selanik'te çıkan nüshanın numarası yok. Tanin İstanbul'da 31 Mart'tan sonra yayınına ara vermek zorunda kalmıştı. Bu gazete Selanik'te özel sayı olarak çıkmıştı ve numara verilmemişti. İstanbul'da çıkan Tanin, 31 Mart'a kadar nispeten sağduyulu yayın yaptığı halde Selanik nüshası ise çok kışkırtıcıdır. İstanbul'da olağanüstü bir dönem yaşandığını adeta iç savaş çıktığını yazmıştı.
[71] **Tanin**, 13 Nisan 1325. (Selanik nüshası)
[72] Ali Cevat, **a.g.e.**,s. 30, öyle anlaşılıyor ki Hüseyin Cahit Yalçın'ın kökeninin bu fikirlerinin olgunlaşmasında önemli rolü bulunmaktadır. Hüseyin Cahit, Selanikliler arasında fikirlerine değer verilen bir kişiydi.
[73] Birinci, **a.g.e.**, s. 38; Akşin, **31 Mart**, s. 44-45.

değil) işte mücahit onlardır. Niyazi ve Enver Beyler, hakikaten meşrutiyet idaresinin kurulmasında etkin oldular" gibi "Biraz Hakikat" başlığı altında yazılar vardır.[74] Volkan başlığı ile verilen haberlerde, "*Bütün millet inkılâbımızı meydana getiren askerlerimizin arkasındadır*" denilmiştir.[75] Volkan bütün yazılarıyla hiç aşırı olmayan, daima itidal ve itaat tavsiye eden yazılarıyla çıkmış olmasına rağmen zamanın siyasi çalkantıları içinde bir tahrik unsuru gibi gösterilmiştir. Volkan gazetesi ve başyazarı olan Vahdeti 31 Mart olayının sorumlusu gibi gösterilmiştir. Volkan'ın nüshaları elde olduğu halde maalesef bu anlayış bugünde devam etmektedir. Hüseyin Cahit, İttihad-i Muhammedi teşkil edilince, "*Hiçbir Muhammedi tasavvur edilemez ki buna girmek istemesin. İrticayı sevk ve idare edenler halkın hissiyatını kullanarak hain maksatlarına ulaşmak için böyle suretler altında gizlemişlerdir*" demiştir.[76]

Muhalif gibi görünen Beyan-ül Hak'ta farklı bir şey demiyordu: "*Nifak ve şikakı aramızdan kaldıralım. Umumun dini menfaatlerini nefsimizin garezlerine feda etmeyelim. İttihat ve infak ile dost olalım. Gayr-i Müslim vatandaşlarımıza dahi dinimizin emri gereği adaletli olalım. Hükümetimizin şan ve şerefini yükseltelim ve ilan edelim"* diyordu.[77] Muhalif gibi görülebilecek bir yazıda, "*Bizde neden meşrutiyet bizde böyle işliyor, bir fırka bir cemiyet ortaya atıldığı zaman, ihanetle suçlanıyor. Bu şaşılacak bir cehalettir*" denilmişti.[78] *Serbesti* gazetesi de buna benzer bir yayın yapıyordu. Fakat bu gazetelerin İttihat ve Terakki karşıtlığı olmakla beraber kesinlikle meşrutiyet karşıtlığı yoktur.

Hatta Serbestî'de yayınlanan bir bildiride Meclis-i Mebusan'ın savunulması yanında meşveret ve meşrutiyetin, şer'i şerif ahkâmına katiyen muvafık olduğu yolunda görüş belirtiliyordu.[79] Serbesti'nin padişaha karşı da tenkit sınırlarını aşan hatta rencide ve hakarete varan yayınları vardı.[80] Serbesti gazetesi aslında İTC'yle ilgili sert yayınlarını daha sonra yaptığı halde, provokatörler erkenden infaza karar vererek gazetenin başyazarı Hasan Fehmi Bey'i 6 Nisan 1909'da öldürdüler.[81] Katillerin yakalanmaması ve cemiyet tarafından himaye görmesi kamuoyunu bu cinayetten İTC'nin sorumlu olduğu noktasında birleştirdi. Halk gittikçe

---

[74] **Volkan**, 12 Mart 1325, s. 406.
[75] **Volkan**, 18 Mart 1325, s. 438.
[76] **Tanin**, 7 Mayıs 1325/ 20 Mayıs 1909, no:256.
[77] Abdüllatif, "Meşrutiyet, Meşveret", **Beyan-ül Hak**, sene:1, sayı:5, 20 Teşrin-i evvel 1324, s. 83.
[78] M. Saffet, "Bizde Meşrutiyet'in Suret-i Tecellisi", **Beyan-ül Hak**, sene:4, sayı:138, 28 Teşrin-i sani 1327, s. 2378.
[79] Alkan, **a.g.e.**, s. 126.
[80] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 39.
[81] İttihat ve Terakki'nin baskı ve tahakkümü öyle bir noktaya gelmişti ki cemiyetin kurucularından İbrahim Temo bile tazyik ve keyfi muamelelerden etkilenmiş ve Romanya'ya geri dönmek zorunda kalmıştı. Bkz. Kuran, **Jön Türkler**, s. 276.

hükümete olan güven duygusunu yitirmeye başlamıştı.[82] Gazete, cinayetten iki gün sonra "*Ey millet, çalışınız vatanı, istibdadın tahrip edici gücünden kurtarınız*" diyerek İTC'ye savaş açıyordu.[83]

2. 31 Mart Başlıyor

Hasan Fehmi Bey'in cenazesine 100.000 kişinin katılması, öğrencilerin de iştirak etmeleri adeta bir gövde gösterisine ve bir güç denemesine neden olmuştu. Cenaze merasimi, İTC'nin Balkan komitacılığı üslubuna ve kanla yapılan siyasetine verdiği son cevap oldu.[84] Gerginliğin iyice arttığı İstanbul'da asayişi bozan ve potansiyel tehlike durumunda olan 20.000'den fazla insan vardı. Bunların 5-6.000'i af kapsamında çıkarılan adi suçlulardı.[85] Küçücük bir olay kontrol dışı gelişmelere neden olabilirdi. O dönem İstanbul'u birçok siyasi ve sosyal olaylarla kaynıyordu. Hamallar da İttihatçılara karşı ekonomik bir engelleme olarak boykot başlatmışlardı. İstanbul'da yaşayan ve hamallık yapan Kürtler, kandırılarak siyasi ve anarşik olayların içine çekilmeye çalışılıyordu. Böylece boykot kırılacaktı.

İttihatçılardan rahatsız olanlar sadece hamallar değildi. Meşrutiyetin hürriyet uygulamalarının İslamiyet'e aykırı olduğunu düşünenlerde vardı. Buna karşı nüfuzlu kişiler vasıtasıyla gerilim yatıştırılmaya çalışıldı. Fakat ordu içinde durum farklıydı. Kışla dışındaki havanın da etkisiyle orduda itaat ve disiplin bozulmaya başlamış askeri hiyerarşi alt-üst olmuştu. Askeri görevlerini yapmayan "siyasi zabitlerimiz" kendilerini maalesef olayların içinde buldular. Birkaç haris serserinin ağına düşerek vaka-i müellimenin asli unsuru haline geldiler.[86] Meşrutiyet'i ilan etmek için dağa çıkıp sonra sokağa dökülen zabitan grubu kışlalarına dönmeyip sokakta siyaset yapmaya devam ediyorlardı. Fakat her şeye rağmen İstanbul'da kendilerini rahat hissetmiyorlardı. Bundan sonra yaşanacak gerginliğin sebeplerini biraz da burada aramak lazım gelir. Askerlik meslek olarak kendisi bir cemiyet iken, askerler meslekleri dışında farklı ve gizli cemiyetlere intisap etmişlerdi. İTC, asker ve sivil kişilerin yönettiği bir örgüt haline gelmişti. Askerlerin bu durumu Yeniçerilerin halini hatıra getiriyordu. Aslında İstanbul'da çıkan gazetelerde olağanüstü bir durumu gerektirecek haberler yoktu. 31 Mart'a doğru giderken Tanin Gazetesi de dâhil olmak üzere kışkırtıcı yayınlara rastlamıyoruz. Hatta Tanin'de Hüseyin

---

[82] Sadi Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, sayı:23, ayrı basım, Ankara 1992, s. 357.

[83] Akşin, **31 Mart**, s. 49.

[84] Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 197.

[85] Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a her taraftan hırsız, yağmacı ve serseriler toplanmıştı bunlar yaklaşık on beş bini buluyordu. Bkz. Alkan, **a.g.e.**, s. 95.

[86] Şerif, **Meşrutiyet'e Doğru Ben .... ve Hayatım**, Dersaadet 1911, s. 22.

Cahit'in "Birleşme" adıyla yazdığı bir makale vardır. Burada İkdam Gazetesi'nin uzlaşma teklifleri değerlendirilmiş, bunun şimdilik mümkün olmayacağı ifade edilmiş ve ülkenin çok kötü şartlarda olduğu ve buhran geçirdiği gibi tanımlamaları gerçekçi bulmamıştı.[87] H. Cahit bir gün öncede Ahrar Fırkası kâtibi umumisi Ferruh Bey'in bazı suçlamalarını reddetmişti. İstanbul'da bombalar hazırlandığını ve şehrin ateşler üzerinde bulunduğunu bunda da Tanin'in rolüne dikkat çekmişti. Bu şiddetle reddedilmişti.[88] 30 Mart 1325 günü Harp Okulu nöbetçi amirliğine bir ihbar gelmiş ve ayaklanma olacağı bildirilmişti. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa tedbir alması için 2. Fırka Komutanlığına talimat vermişti. Fırka komutanının, "*Hırsız ev sahibine haber verir mi?* dediği duyulmuştu.[89]

2.1. Avcı Taburları Ayaklanıyor

13 Nisan 1909 tarihine gelindiğinde gece yarısından itibaren Taşkışla'da bulunan 4. Avcı taburunun askerleri, Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden bir hafta sonra ayaklandılar. Zaten İstanbul'da Meşrutiyet'ten beri bir güvenlik zafiyeti vardı. Abdurrahman Şeref'e göre "*Meşrutiyet'le birlikte İstanbul'daki güvenlik güçleri suçlu durumuna düşürülmüşlerdi. Bu kuvvetler amirleriyle birlikte jurnalcilikle suçlanmış, istibdadın hizmetçileri gözüyle bakılmıştır. Bir çoğu bu sebeple görevden alınmıştı. İstanbul'da asayiş ve emniyet namına bir şey kalmamıştı*".[90] İstanbul'da 15.000 kadar da adi suçlu olduğu düşünülürse genel ortamın ne vaziyette olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi basının bilerek veya bilmeyerek körüklediği büyük bir gerilime yol açmıştı. Yapılan cenaze töreni gerçekten bir gövde gösterisine dönüştürülmüş, Hukuk Fakültesi talebeleri, hocaları Celalettin Arif Bey'in teşviki ile harekete geçmiş, Mülkiye Mektebi talebeleri ile birleşerek Babıâli'ye giderek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan katillerin tutuklanmalarını istemişlerdi. Bu küçük topluluk Babıâli'den ayrılırken halkın iştirakiyle 5-10.000 kişiyi bulmuş, Meclis-i Mebusan'a gidinceye kadar kalabalık belki elli bini geçmişti.[91] 31 Mart isyanı bu cinayet olayından kısa bir süre sonra ve henüz bu hadisenin meydana getirmiş olduğu tesir ortadan kalkmadan meydana gelmişti.

[87] **Tanin**, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, no:251.
[88] **Tanin**, 29 Mart 1325/11 Nisan 1909, no:250.
[89] Muhsin Özalp, **31 Mart'ın Romanı**, Çağrı yay., İstanbul 2010, s. 2-3.
[90] Bayram Kodaman, "31 Mart Hadisesi", **XI. Türk Tarih Kongresi**, ayrı basım, TTK, Ankara 1994, s. 1331-1332.
[91] Kuran, **Jön Türkler**, s. 276-277.

Avcı taburları hürriyet ve meşrutiyetin bekçisi olarak Selanik'ten getirilen askerlerdi.[92] İsmail Kemal Bey, "*Çok geçmeden ordunun bu şaşırtıcı isyanının tam olarak ne manaya geldiğini öğrendik*" demişti.[93] Avcı taburları bütün mevcudiyetleriyle cemiyete bağlı idiler. İstanbul'da isyanı çıkaran ordunun nereden ve niçin getirildiği belli olduğu halde bu konu üzerinde hiç durulmadı. Avcı taburları için iki ihtimal vardır: Birincisi, ya hariçten biri cemiyet namına Avcı taburları içinde dolap çevirerek onları iğfal etti, ya da cemiyet erkânından bazıları onları belli bir maksat için tahrik ettiler.[94] Tanin'de ilginç bir iddia vardır. Bu iddia Avcı taburlarının Padişah'ın parayla tuttuğu Selanik askerleri olduğudur.[95] Avcı taburları İstanbul'da 31 Mart vukuatına kadar baskın işlerine karışmaktan başka bir işte kullanılmadılar. Sabaha karşı Sultanahmet meydanına gelen silahla donatılmış Avcı taburları Meclis-i Mebusan binasını abluka altına aldı.[96] Bir taraftan da diğer kışlalardaki askerler kışkırtılıyordu. Beyaz keçe külahlı, yağmacı ve çeteci bir ruha sahip Avcı taburları İstanbul'da kargaşayı had safhaya getirdiler. İstanbul'da terör estiren 2., 3. ve 4. Avcı taburlarının toplamı yaklaşık 2.290 neferden ibaretti.[97] Padişah, askere nasihat vermesi ve bir fenalık yaşanmaması için Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'ye görev vermişti. Başka nasihatçilerde devreye sokuldu. Fakat olayların önünün alınması mümkün görünmüyordu.

Meclis-i Mebusan'ın önünde asker namına geldiklerini söyleyenlere "*Ne istiyorsunuz*" diye sorulunca, "*Şeriat isteriz*" dediler. "Şeriat isteriz" sözünü matbuatta ilk kullanan kişi H. Cahit'tir. Hüseyin Cahit, Kör Alilerle başlayan olayları bir irtica olarak görmüş ve bu tabiri de literatüre sokmuştur. Hem de 31 Mart'tan kırk gün önce. H. Cahit irticayı, istibdada ve anarşiye ricat olarak açıklamıştı. Rum vatandaşların gelişmelerden çok şikâyetçi olduklarını, Ortodoks mezhebine tecavüz edildiğini ve Rum kızlarının zorla Müslüman edildiklerini öne sürmüştü. H.

---

92 Kuran, **Jön Türkler**, s. 276; Şerif, **Meşrutiyet'e Doğru Ben**, s. 24. Ş. Aydemir, 31 Mart'ın nedeni olarak, "İstanbul'a getirilen Avcı taburlarının başıboş bırakılması, eğlenceye dalan subayların erleri çavuşların eline bırakmalarıdır. Subayların bıraktığı boşluğu çavuşlar doldurmuşlardı" der. Bkz. **Balkan Harbinden Günümüze**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1995, s. 15.

93 **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, (Çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 236. Bu birlikler içinde İttihat ve Terakki'nin kendi saldırgan amaçları için Selanik'ten getirdiği muharip alayların başı çektiğini öğrendik. Meclisin içi ve dışı askerlerle doluydu. 25.000 asker dışarıda bulunurken Meclisin salon ve koridorları silahlı ve başlarında bir tek subayın olmadığı askerlerle doldurulmuştu. Hükümet, İTC temsilcileri ve Meclis reisi kaçmıştı. Vaziyet meclisin itibarını küçük düşürücü nitelikteydi. Bkz. **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, s. 236-237.

94 **Mizancı Mehmed Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları**, s. 187.

95 **Tanin**, 13 Nisan 1325. (Selanik nüshası, Asır matbaasında basılmıştır)

96 Akşin, **31 Mart**, s. 53-54; Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 173; Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918***)*, (Çev. İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 293-294.

97 **BOA. BEO***,* Dosya no:3210, Gömlek no:240712. Avcı taburlarının çavuşlarına bazı vaatlerde bulunulmuştu. Eğer isyanda başarılı olurlarsa binbaşı ya da daha yüksek rütbelere terfi edeceklerdi. Bu cahil çavuşlar isyana kalktıkları vakit softalarda bunlara iltihak edip isyanı körüklemişlerdi. Bkz. Mehmet Ali Ayni, **Canlı Tarihler** Hatıraları, İstanbul 1945, s. 30-31.

Cahit önemli bir gerçeği de ifade etmişti. "*Şeriat isteriz" diyenlerin din ve ahiret ile hiç alakaları yoktur, bunlar birtakım gizli ağızlardır".* Şeriat isteyenlerin sahte olduğuna bir de delil getirmiştir. H. Cahit, "*Bir şeyi istemek için o şeyin olmaması gerekir*" hükmünden hareketle şeriat isteyenlerin, meşrutiyetin ilanından beri şeriata ne gibi halel geldiğini göstermeleri gerekir der.[98] Hüseyin Cahit, şeriat istemenin gereksiz olduğunu çünkü namaz kılmaya, hacca gitmeye ve dini vazifeleri yapmaya engel olunmadığı için şeriatın ahkâm-ı uhreviyesi mevcuttur. Ahkâm-ı diniye konusunda da Mecelle yürürlüktedir. Bugün sadece sarikler için hadd-i şer uygulanmıyor, recm yapılmıyor. Kaldı ki bu uygulamalar sekiz on asırdan beri uygulanmıyordu. O halde şeriatın olmadığını söylemek mümkün olmadığı için H. Cahit, şeriat isteyenlerin niyetlerini çok samimi olmadığını ifade etmektedir.[99]

Şeriat isteriz diyenlerin amaçları basitti. "*Yaşasın şeriat*", "*Yaşasın Padişah*" diyerek başları boş olarak sokaklara dökülecek olan asker, gizli memurların tahrik ve teşvikleri ile mağazalara değişik yerlere saldıracaklar, vahşet başlayacak, kanlar dökülecekti. Aslında şeriat isteriz diyerek isyan eden askerin gerçek amacının kötü bir niyet taşıdığı belliydi. Çünkü şeriatı sokakta kimden istiyorlardı, tehlikeli bir oyuna alet olduklarını tahmin etmek zor değildir. Askerleri teskin etmek için çok sayıda beyanname yayınlanmıştı. Beyan-ül Hak'ta yayınlanan bir beyannamede, "*Madem şeriat istiyorsunuz o bizim vazifemizdir. Sakın vazifemizi gasp etmeyiniz. Şeriat istemenin yolu vardır. Şeriat isteriz diye memleket ihtilale mi verilir. Vatanımız istibdat devrinde çok tahrip oldu hasta düşmüştür. Adeta can çekişiyor. Düşmanlarda adeta gözlerini dikmiş bekliyorlar*" diyerek sakin olunması istenmiştir.[100] Provoke edilen askerin bir amacı da II. Abdülhamid'i olayın içine çekmek ve bundan cüret alarak hareket etmesini sağlamaktı. Bunun üzerine 2. ve 3. Ordu cebren İstanbul'a girip istediğini yapacaktı.[101] Zaten 31 Mart olayından beş gün önce İstanbul'daki İngiliz elçiliği baş tercümanı Fitzmaurice, Londra'ya: "*İstanbul'da çok yakında rejimi değiştirecek hadiseler bekleniyor*" haberini göndermişti.[102]

O sırada Kanun-i Esasi değiştirme layihası basılmıştı. Layihanın esbabı mucibesini Elmalılı Hamdi Efendi yazmıştı. Mebuslardan Kosovalı Süleyman Efendi besmele ile başlayan layihayı göstererek: "*Biz de şeriat ahkâmını tatbikten başka bir şey yapmıyoruz. Bakın layiha besmele ile başlıyor*" dedi. Çavuşlardan biri "*bizim askeri dâhili nizamname de besmele ile başlar ama*

---

98 **Tanin**, 17 Şubat 1324/ 2 Mart 1909, no:210.
99 **Tanin**, 17 Şubat 1324/ 2 Mart 1909, no:210.
100 Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, "Asker Evlatlarımıza Hitabımız", **Beyan-ül Hak**, sayı:29, İstanbul, 6 Nisan 1325, s. 669.
101 **Mizancı Mehmet Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları**, s. 189.
102 Cemal Kutay, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C:2, Kültür Matbaası, İstanbul 1982, s. 523.

Almancadan tercüme edilmiştir"[103] demiştir. Meydanları dolduran askere Meşrutiyet için Niyazi Bey'le dağa çıkanlardan Hamdi Çavuş adında bir elebaşı önderlik ediyordu.[104] Halk bu isyana karşı pek soğuk davranmıştı. İsyana iştirak eden askerlerin yanında birkaç softada vardı. İsyanı idare eden Hamdi Çavuş'tan başka Bölük Emini Mehmet, Kamacı ustası Arif gibi tabakat-ı süfliyeden rezil kişiler de bulunmaktaydı.[105] Tarihe "*31 Mart Olayı*" veya "*hadise-i acibe*" olarak geçecek olan bu isyanda etkili ve önayak olanların İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'ten getirilen askerlerden olması aslında olayın kimler ve hangi amaçla yapıldığını ortaya koymaktadır.[106] Bununla beraber "şeriat isteriz" diyen askerlerin "meşrutiyet istemeyiz" gibi bir isteklerinin olmaması da ilginçtir. Bu sebeple bu olayın bir karşı darbe olması ihtimali yoktur. Meşrutiyet ilan edilmiş ancak tesis edilememişti. İTC devamlı surette bunun yollarını aramıştı. Hüseyin Cahit'in 31 Mart Olayını II. Meşrutiyet'in başlangıç tarihi olarak kabul etmesi muhalefetin bu provokatif olayın ancak bir parçası olabileceğini göstermektedir.

Hüseyin Cahit Bey, "*İstanbul'da bir irtica hareketi çıkarsa Selanik merkezi hemen harekete geçecektir. Her ihtimal düşünülmüş ve tedbir alınmıştır*"[107] diyerek önceden bazı olayların beklendiğini işaret etmekte ve buna rağmen hiç ilgisi olmadığı halde "*irtica*" kavramını kullanmaktaydı. 31 Mart olayı bir irtica olayı olmayıp millet için bir afet ve bir cinayet olmuştu.[108] Celal Nuri, "*31 Mart'ta toplanan halk, meşrutiyeti de irticayı da bilmiyorlardı. Bu olay asla bir fikir ve içtihat neticesi olmuş değildi. Bu olay adi bir edepsizlik, birkaç baldırı çıplağın isyanı ve tahriki ve zorbalığı idi*" diyerek olayın hükümetin gevşekliği ile ilgisi olduğunu söylemektedir.[109] 31 Mart Olayı, toplumsal tabana dayanmadığı gibi devrin ulemasını içinde barındıran "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye" 15 Nisan 1909 tarihli beyannamesinde: "*Meşrutiyet, şer'i şerif ahkâmına uygundur, meşrutiyetin muhafazası için bezl-i hayat bir dini farizadır. Asker evlatlarımız sükûnet ve itaatlerini muhafaza etmelidirler*"[110] demekle açıkça isyana karşı tavırlarını göstermişti. İsyanın dini destekli bir dayanağı olmamakla beraber

[103] Yusuf Kemal Bey bu gencin çavuş kıyafetine girmiş bir yüzbaşı ve Almanya'da tahsil görmüş biri olduğunu daha sonra öğrenmiştir. Bkz. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 134.
[104] Bayur, **TİT**, I/II, s. 184; Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 23; Aydemir, **Enver Paşa II**, s. 135; **Balkan Harbinden Günümüze**, s. 13; Cevat Rıfat Atilhan, **31 Mart Faciası**, Gün Matbaası, İstanbul 1956, s. 136.
[105] Ahmet Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası**, Gayret Kütübhanesi, Dersaadet 1328, s. 96.
[106] **Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi**, Dersaadet 1336, s.16.
[107] H. Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 120.
[108] Şerif, **Meşrutiyet'e Doğru Ben**, s. 26.
[109] Celal Nuri, "31 Mart", **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, sene:2, C:3, 13 Nisan 1918, s. 594. Celal Nuri isyan günü gördüğü ironik bir olayı şöyle anlatmaktadır. "Kuytu bir yerde avamdan birkaç serkeşe tesadüf ettik. Çakır keyf idiler. Çehrelerinde bir sevinç vardı. Hayrola ne var dedik? Onlardan birisi, "Çok şükür oldubitti. Maksadımıza nail olduk. O geldi dedi". O kim diye sorunca, "İşte o şeriat geldi. Ben gözümle gördüm". Öyle ise o nasıl şeydi? "Efendim o araba ile geldi? Kutu içinde örtülü idi" Bkz. **a.g.m.**, s. 393-394.
[110] **İkdam**, 3 Nisan 1325, no: 5349; Ali Cevat, **a.g.e.**,s. 134.

yüzyıldır irtica kavramı tedavülde tutulmuş ve ülkedeki tasfiye hareketinin gerekçesi sayılmıştır. Karşı devrim olarak nitelendirilerek alınacak tedbirlerin gerekçesi hazırlanmıştır. İsyanı yapanlarla isyanı bastırmaya gelen ordunun 3. Ordu çevresinden olması da 31 Mart Olayının planlı bir hareket olduğunu göstermektedir.[111] Talat Paşa'nın bile II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası'nda hiç etkisi yok demesi olayın yönünü gösteriyordu.[112]

31 Mart olayı sabahı Hüseyin Hilmi Paşa uyarılmış ve olayı çıkaranların 4. Avcı taburundan birkaç yüz kişi olduğu söylenerek tedbir alması istenmişti.[113] Hüseyin Hilmi Paşa, daha ayaklanmanın başından itibaren tedbir almayarak, Vekiller Heyeti'ni toplantıya çağırmakla yetinmiş ve bunu bir tedbir olarak padişaha bildirmişti. O yüzden padişah, "*H. Hilmi Paşa ve arkadaşlarının beceriksizliği olmasaydı 31 Mart olayı bir saatte bastırılır veya hiç olmazdı*"[114] diyecekti. Burada H. Hilmi Paşa'yı etkileyen bir olayın yaşandığı söylenir. Paşa, "*Avcı çavuşlarını askerin başında görünce ittihaz edilecek bir tedbir kalmadığına hükmettim*" demişti.[115]

Diğer yandan isyanı bastırma görevi 1. Ordu komutanı Mahmud Muhtar Paşa'ya düşüyordu. Bu arada ordu birlikleri köprülerden geçerek İstanbul'a dolmakta olan isyancıları önlemek için her iki köprünün başını tutmaktaydılar.[116] Mahmud Muhtar Paşa hükümetten silah kullanma emri istediği sırada H. Hilmi Paşa hükümeti istifa etmişti. Karar vericiler arasındaki tereddütlerin uzun sürmesi isyancıların cesaretini artırmış ve Harbiye Nezareti'ne girmeye kalkışmışlardır. Padişahın "patırtı" dediği olaylar kontrolden çıkmıştı. İsyancılar ilk gün Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Lazkiye Mebusu Arslan Beyi öldürdüler. Her şeye rağmen isyanın zorla bastırılması gerekirdi. Bu yapılmayınca meydanı boş bulan İTC, kandırdıkları askerler ve çapulcularla birlikte İstanbul'u bir günde teslim almışlardı. Hatta Hassa Ordusu komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın görkemli konağı abluka altına alınmış ve teslim olması istenmişti. Muhtar Paşa istifa ettiği halde ölüm tuzağından kurtulmak için komşusu bir İngiliz'in evine sığınmış ve İngiliz sefareti tarafında himayeye almıştı.[117]

---

[111] 30 Mart 1909'da Yıldız Sarayı muhafazasına memur Arnavut ve Arap zuhaf taburlarının Taşkışla'ya nakledilmeleri ve bunun yerlerine avcı taburlarının yerleştirilmesi de planın önemli parçalarından birisidir. Bkz. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 182.

[112] Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 18.

[113] Akşin, **31 Mart**, s. 56.

[114] Bozdağ, **a.g.e.**, s. 110-111.

[115] **Mizancı Mehmet Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları**, s. 187.

[116] Akşin, **31 Mart**, s. 59.

[117] Sadi Borak, **a.g.m.**, s. 360. Mevlanzade Rıfat bunun bir söylenti olduğunu, başkentte hayatını korumak için bile olsa böyle bir harekette bulunması bizce mümkün değildir" demektedir. Bkz. Mevlanzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, Pınar, İstanbul 2010, s. 46.

31 Mart Olayı karşısında hükümetin aciz kalması, Meclis-i Mebusan'ın direnme yolunu seçmemesi, I. Ordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın da çok kararlı olmaması, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın pasif hali gibi nedenler İstanbul'daki kargaşa ve terör ortamının sona erdirilmesi arayışlarını İstanbul dışında çoktan başlatmıştı. İTC genel merkezi İstanbul'daki isyandan İsmail Canbolat Bey'in "*Meşrutiyet mahvoldu"* adıyla çektiği telgrafla haberi oldu.[118] Rumeli'deki altı vilayete de aynı tarzda telgraflar çekildi. İki gün sonra Yanya'dan çok sert ve kararlı bir cevap geldi: "*Gerekirse anasır-ı muhtelife-i milletle birleşerek İstanbul üzerine yürümeye ahd-i misak etmişizdir*" denildi.[119] Kosova'da ordunun emrine olmak üzere 110.000 gönüllü yazıldı. Bu sayı İzmir'de 60.000'i buldu.[120] Ayrıca Selanik'te bir tepkiden ziyade bir hazırlığın işareti olarak gelen telgraflarda tehditkâr bir tavırla isyanın Saray tarafından anayasayı ilga etmek için tertip edildiği suçlamasıyla ayaklanmanın bastırılması kararı alındığı ilan edilmişti. Bab-ı Ali'ye Selanik'ten gelen bir mesajda 3. Ordu'nun asayişi sağlamak üzere İstanbul'a doğru yürüyüşe doğru harekete geçtiği bildirilmişti.[121]

Selanik'ten yola çıkarılan Türk'ten başka Rum, Bulgar, Musevi gençlerden oluşan ve "*Hareket Ordusu*" denilen gönüllü olarak toplanmış derme çatma kuvvetlerin sayısı 15.000'i bulmuştu.[122] 17-18 Nisan gecesi İstanbul önlerine Çatalca'ya geldiler. Gönüllü taburları Rumeli'nin çeşitli çetelerinden oluşuyordu. Selanik'te çıkan Tanin'e göre Hareket Ordusu 13 Nisan günü Taşkışla'da isyan eden ve katliamlara girişen Avcı taburlarına karşı müdahale etmişti. Taşkışla'da büyük katliamlar yaşanmıştı. Bu müdahale ile 1.000 kadar isyancı öldürülmüştü.[123] Hareket Ordusu'na Bulgar çeteci Sandanski ve Paniçe de adamlarıyla

---

[118] Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara 1987, s. 29.

[119] **Takvim-i Vekayii**, 7 Nisan 1325, no:187; Ali Cevat, **a.g.e**.,s. 132; Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 34.

[120] **MMZC**, Devre:1, İnikad:66, s. 205. (21 Nisan 1325)

[121] Joan Haslip, **II. Abdülhamid**, (Çev. Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul ty., s. 295. İstanbul'a yaklaşmış olan Mahmud Şevket Paşa, yolda hala "Padişahım çok yaşa" diye bağırarak dua ediyordu. Sadrazamdan Paşaya gelen bir mesajda, "Zat-ı Şahane ordunun hayırlısıyla İstanbul'a gelmesini bekliyor. Kaybedilecek, kazanılacak ve korkulacak hiçbir şey yoktur. Zat-ı Şahane kanun-i Esasi taraftarıdır" denilmişti. Bkz. Joan Haslip, **a.g.e.**, s. 295.

[122] Mehmet Memduh, **Hal'ler - İclaslar**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329, s. 167; Danişment, ***Kronoloji 4***, s. 375; Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 95; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 115. Padişah, Hareket ordusu için, ayrıca "Korkak görünen kahramanlara ya da kahraman görünen korkaklara ne kadar benziyor" diyecektir. s. 120.

[123] **Tanin**, 13 Nisan 1325, s. 4. (Selanik nüshası)

katılıyorlardı.[124] Sandanski önderliğinde Hareket Ordusu'na katılan gönüllü sayısı 1.200 kişiydi.[125] Hatta bu çetelere 1.000 kuruş aylık bile bağlanmıştı.[126]

2.2. Hareket Ordusu (Hürriyet Ordusu) İstanbul'da

31 Mart Olayı ilk günkü şiddetini her geçen gün kaybetmeye başlamıştı. Hareket Ordusu Çatalca'da beklerken, bazı devletlerin donanmaları da İstanbul'a gelmişlerdi. Yusuf Kemal Bey, bunun üzerine, çok kışkırtıcı bir tavırla "*Vatan tehlikede, rica ederim vatanı kurtaralım, mahv olacağız. Nasıl şimdi o askerin buraya gelmesi yekdiğerine kurşun atması Osmanlı milletinin mahvını icap ederse, bu sırada ölmenin önemi yok, zira bu en şerefli ölümdür. Zira oradan gelen askerin bizim hükümete emniyeti yoktur. Şüphesiz hükümetin göndereceği heyeti nasihayı dinlemeyecektir. Onların bütün ümidi buradaki mebusandır*" demişti.[127] Daha sonra Yusuf Kemal Bey'inde içinde olduğu bir heyet Çatalca'ya giderek Hareket Ordusu'nu davet etmişti. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesiyle birlikte isyancı askerler çoktan kışlasına dönmüş Meclis-i Mebusan çalışmaya başlamıştı.

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasından sonra gerginliği giderici önlemler alınmaya başlamış genel af ilan edilerek isyanın önü alınmaya başlamıştı. Askerlerin kışlalarına dönmeye başladıkları[128] ve İstanbul'dan bir heyetin meşrutiyet aleyhine bir durum olmadığını Selanik'e anlatmaya gittiği bir sırada[129] Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi yeni bir planın parçası olmalıdır. Bazı mebuslar Hareket Ordusu'nu cesaretlendirmek için Hadımköy'e giderlerken[130] Avcı taburlarından bazı subaylar da gelen orduya katılmak üzere Çatalca'ya kaçmışlardı. Yusuf Kemal Bey bir gün geç kalmış olarak meclise geldiğinde, hükümetin Hadımköy'e kim oldukları belli olmayan birtakım Türk subaylarının geldiğini, bunların ne için geldiklerini öğrenmek istediğini ve tedbir almak üzere bazı şahıslar görevlendirdiğini, mebuslardan da bir heyetin

---

[124] **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (1908-1909)**, (Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK, Ankara 1996, s. 62; H. Wagner, **Bulgar Ordusu'yla Muzafferiyete Doğru**, İstanbul 1331, s. 230; Atilhan, **31 Mart Faciası**, s. 143. Bundan başka Edirne'de 2.Ordu'dan hazırlanan bir fırka da Şevket Turgut Paşa'nın komutasında İstanbul'a gelmişti. İstanbul'da bulunan Hassa Ordusu'nun Türk asıllı evlatları ise suçlu suçsuz ayırmaksızın Rumeli'ye sürülmüşlerdi. Orada onlara yapılmadık eziyet kalmamış, hakaret ve işkenceye maruz kalmışlardı. Ertuğrul Alayı'nın Söğütlü sürgün erleri Edirne'nin muhasarasında önemli görevler yapmışlardı. Bkz. **aynı eser**, s. 143-145.

[125] Mehmet Hacısalihoğlu, **a.g.e.**, s. 296.

[126] **BOA. TFR.I.MKM**, Dosya no:34, Gömlek no:3370. (28 Mart 1909) Mahir Said Pekmen Paniçe ve Sandanski gibi kişilerin İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'nun içinde ne işi vardı demektedir. Bkz. Mahir Said Pekmen, **31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif**, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, TTK, Ankara 2013, s. 45.

[127] Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî, 31 Mart- 14 Nisan 1325**, Matbaa-i Cihan, Dersaadet 1325, s. 82-84.

[128] Mehmet Selahattin Bey, **a.g.e.**, s. 31.

[129] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 185.

[130] Esat Toptani Hadımköy'den Hariciye Nazırı'na çektiği telgrafta gelen ordu için, "İstanbul kıyam-ı askerisi müsebbiplerini araştıracak ve asayişi temin edeceklerdir" demektedir. Bkz. Bayur, **TİT**, I/II, s. 199.

gönderilmesini düşündüğünü görmüştü. Hükümet İngiliz sefaretinden de birisinin gitmesini uygun bulmuştu.[131] Çatalca'da 22 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa'nın komutayı Hüseyin Hüsnü Paşa'dan devralmasından sonra Hareket Ordusu'nun İstanbul yürüyüşü başlamıştı. Bu ordu yaklaşık 8.000 kişi civarındaydı.[132] Komuta değişikliğinden sonra Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı da değiştirilmiş, Mustafa Kemal Bey'in yerine Enver Bey getirilmişti. Böylece Mustafa Kemal Bey tasfiye edilmişti.

Hareket Ordusu'nun yolda durdurulması başta Nazım Paşa tarafından tavsiye edildiği halde, padişahın İstanbul'daki askeri kışlalarından çıkarmama, silahla mukabele etmeme konusundaki kesin tavrı[133] yüzünden İstanbul'daki birlikler tek tek teslim olmak zorunda kaldılar. Hareket Ordusu İstanbul'a gelirken aslında niyetini açıkça ortaya koymaktan çekinmeyerek, "*İstibdat taraftarları meşrutiyetimizi yine dest-i cellad-ı istibdada çevirmek için bin türlü hile ve fesatlar irtikâp ederek şeriat istiyormuş gibi kanlı bir askeri ihtilala sebep olmuş ve Osmanlı ordusunu bir hicaba duçar etmiştir. Vatanı tehlikeye düşürmüş olan alçakları ve hafiyeleri ihbar ediniz*" diyorlardı.[134] Ancak Hareket Ordusu, İstanbul'a gelirken Rusların 93 Harbi'nden sonra zafer abidesi olarak diktikleri anıttan rahatsız olmamışlardı. Bu açıklamaları tehditkâr bulan İstanbul'daki 2. Fırka'nın subayları "*bizi öldürmeye geliyorlar, bunlardan hala merhamet mi bekliyorsunuz*"[135] demelerine rağmen padişah, İstanbul'da güzide 30.000 nizamiye askeri ve 300 top bulunduğu halde "*Ben askerlerimin arasında kan dökülmesini istemedim*" demiştir.[136] Padişah tahtını korumak için savaşı göze almamıştı.

Sir F. Woods Paşa, "*Hareket Ordusu İstanbul kapılarına gelip dayandığı vakit, Abdülhamid yine kuvvet kullanma yerine diplomasiyi tercih etmişti. Donanma mensuplarının büyük bir kısmının sultandan nefret ettiklerini söylemek güçtür*" demiştir.[137] Hareket Ordusu bütün yolları tutmuştu. Harbiye Nezareti meydanını Manastır Gönüllüleri işgal etmişlerdi. Başlarında Niyazi Bey'in bulunduğu Resne gönüllüleri de başlarındaki berelerle dikkat çekiyorlardı. Bulgar gönüllüleri de aynı meydana gelmişlerdi.[138] Padişahın bir de yabancı müdahalesinden çekindiği söylentileri etkili olmuştu.[139] Bu karar belki de padişahın en büyük yanlışı olarak tarihe

---

[131] Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 139-140.
[132] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 87. Hareket Ordusu 25 Tabur idi ve dört alaya bölünmüştü. Bazılarına göre ise asker miktarı 22 taburdu. Ayrıca 10 süvari bölüğü, 9 batarya işgalde görev almışlardı. Bkz. Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi, İstanbul 1969, s. 64.
[133] Bozdağ, **a.g.e.**, s. 115-116; Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 31.
[134] Bayur, **TİT**, I/II, s. 202-203.
[135] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 71.
[136] Mehmet Memduh, **Hal'ler- İclaslar**, s. 167; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 116.
[137] Sir Henry F. Woods, **Türkiye Anıları** (Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl) 1869-1909, (Çev. Fahri Çoker), İstanbul 1976, s. 132.
[138] **Sabah**, 28 Nisan 1909, no:7036.
[139] Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 98.

geçecektir. Padişahın buna karşı mutlaka bir tedbir alması beklenirdi. Çünkü ülkede "*sebebi fitne-i kulüp*" olan kulüpler faaliyetteydi. Padişahın bu hassasiyetine rağmen Hareket Ordusu, "*Sultana bir çıkış*" amacıyla Balkanlardan topladığı çoğu çete ve bozguncularla düşmanla savaş edercesine kışlaları topa tutarak yirmi otuz bin askeri öldürmek gibi cinayetler işlediler.[140] Fransa'dan gelen bir görgü tanığı şöyle bir tasvir yapıyordu: "*Türk kenti sırlarla dolu, askerler sokaklarda mermi yağdırıyor. Aynı askerler üç yüz subayı, birkaç mebusu ve çok sayıda meraklı izleyiciyi öldürdü. Jön Türk ülkesi oldukça hasta*".[141] Bu olayları yakından gören Mustafa Turan'a göre, askeri isyan Osmanlı saltanatını yıkmak için tertip edilen bir suikasttı.[142] Hüseyin Cahit, "*Birkaç avuç para, suret-i haktan görünen birkaç münfail söz, bu ateş, bu kan tufanını kudurtmaya yetmişti. Bir an içinde bu tufan memlekette meşrutiyeti, adaleti, namus ve fazileti, her şeyi hatta ümid-i istikbali bile mahvetmişti. İstanbul sokakları ebedi bir cinayet lekesiyle kirletilmişti. Bu bir irtica ve istibdat kıyamı idi*" diyerek[143] olayın provoke olduğuna işaret etmekteydi. İstanbul'da hemen sıkıyönetim ilan edilerek[144], rakipleri sindirme ve tasfiye etme aracı olarak kullanılan bu uygulama artık hiç kalkmadı ve 1912 Temmuz'una kadar devam etti.[145]

Mahmud Şevket Paşa, İstanbul'daki kara ve deniz kuvvetleri ile 1., 2. ve 3. Orduların umum müfettişliğine tayin edilerek bütün yetkileri üzerinde toplamış bulunuyordu.[146] I. Ordu eratı irtica töhmetiyle Rumeli dağlarında kar ve kış altında en güç hizmetlere mahkûm edilerek cezalandırılmıştı.[147] İsmail Kemal Bey, Ahmet Rıza Bey'in yerine meclis başkanı olmuştu. Yeni başkan Hareket Ordusu'nun eylemlerine engel olması için İngiltere'nin müdahale etmesini istemişti. İngiliz elçisi Lowther'le de görüşülmesine rağmen bir sonuç alınamadı. Kaldı ki İngiltere görünüşte Hareket Ordusu'nun kurulabileceğine ve İstanbul'a girebileceğine

[140] Mehmet Selahattin Bey, **a.g.e.**, s. 31. Selahattin Adil Paşa, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra bütün karakolların basıldığını, direniş gösterenlere karşı silah kullanıldığını hatta kendisinin haksız yere bir askeri öldürdüğünü bundan dolayı üzerine bir daha tabanca almadığını söylemektedir. Bundan dolayı kayıpların fazla olması bundandır. Bkz. **Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, Hayat Mücadeleleri**, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 186.
[141] Marcelle Tinayre, **Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 5.
[142] Mustafa Turan, **Taşkışla'da 31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyat, İstanbul 1964, s. 5.
[143] **Tanin**, 4 Mayıs 1325/ 17 Mayıs 1909, no:253. Tanin 31 Mart'tan sonra yayın hayatına ara vermek zorunda kalmıştı. Sebebi de Tanin idarehanesinin yağma edilmesi gösterilmiştir. 33 gün aradan sonra 4 Mayıs'ta tekrar yayınlamaya başlamıştı.
[144] **BOA. DH.MKT**, Dosya no:2797, Gömlek no:25. (25 Nisan 1909); Mehmet Memduh, **a.g.e.**, s. 168-169.
[145] Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 178; Danişment, **Kronoloji 4**, s. 376.
[146] **BOA. İ.AS**, Dosya no:83, Gömlek no: 1327/ R-35. (18 Mayıs 1909); Aydemir, **Enver Paşa II**, s. 170.
[147] Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 437.

ihtimal vermiyordu.[148] Hatta Hareket Ordusu, İsmail Kemal hakkında tutuklama emri verince önce İngiliz elçiliğine sığınmış daha sonra da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.[149]

3. Sonuç

Hareket Ordusu'nun gücüyle mütenasip olarak II. Abdülhamid'in en yakınında olanlardan Ayan Reisi Said Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa da padişahı gözden çıkarmışlardı. Özellikle Meclis-i Mebusan reis vekili Talat Paşa'nın pratik tutum ve davranışları padişahı tattan indirme sürecini başlattı. Aslında padişahı tahttan indirme süreci çok daha gerilere gitmektedir. Meşrutiyetin ilan edilmesinin amaçlarından biri de buydu. Fakat şartlar buna müsaade etmedi. Nitekim Bolu Mebusu Habib Efendi, Avcı Taburlarının Yıldız civarında manevra yapmalarının ve donanmanın Beşiktaş önünde demir atıp durmasının yanlış anlaşıldığını ve padişaha, "Senin aleyhinde kullanacaklar ve senin haline çalışacaklardır" denildiğini ayrıca bunu sadrazamın yaptığını söylemektedir.[150] Yakın tarihimizde dini, siyasete alet etme geleneği Talat Paşa'nın II. Abdülhamid'in hal toplantısına şeyhülislamı katmak istemesiyle başlamış oluyordu.[151] Zaten 27 Nisan'da toplanan Meclis-i Millî de hal fetvasını[152] ittifakla kabul ederek padişahı tahttan indirme kararı vermişti.[153] Hüseyin Cahit, "*Abdülhamid iki hafta önce her şeydi, iki hafta sonra hiç oldu. Çünkü millet böyle istiyordu*" diyerek istibdadın mağlup olduğunu ilan etmişti.[154] II. Abdülhamid, hiçbiri Türk olmayan dört kişilik bir heyetin hal tebliği ile tahttan indirilmişti.[155] Hâlbuki padişah devlet işlerini Bab-ı Ali'ye devrettiği halde ve verilen teminatın hilafına olarak tahttan indirilmişti. Daha vahim olarak Yıldız sarayında mevcut bulunan nefis eserler ve nakit para yağma edilmişti.[156] Eski hakan, "*Ben Selanik'e gidemem*" diyerek direndiyse de ordunun kararı kesindi ve İstanbul'da durması mahsurlu bulunarak Selanik'e zorunlu ikamete mecbur

---

[148] Önder Kocatürk, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 61.
[149] Hacısalihoğlu, **a.g.e**., s. 297.
[150] **MMZC**, İnikad:27, s. 605. (13 Şubat 1909)
[151] Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi bu toplantıya katılmak istemeyince Talat Paşa, "neyiniz var?" diye sorar. Şeyhülislam "Ben hastayım idrarımı tutamıyorum" deyince, Talat Paşa, "Efendi! İş bu hale geldikten sonra donuna da işesen ben seni zorla alıp götürürüm, ördeğini de beraber al" der. Bkz. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 36.
[152] **BOA. Y.EE**, Dosya no:21, Gömlek no:28. (27 Nisan 1909)
[153] **İkdam**, 15 Nisan 1325, no:5359; Mehmet Selahattin Bey, **a.g.e**., s. 33-34.
[154] **Tanin**, 4 Mayıs 1325/ 17 Mayıs 1909, no:253.
[155] II. Abdülhamid, kendi ifadesiyle, "Beni hal'den çok, hal'in bana ulaştırılma biçimi üzdü. Bir heyet seçmişler, Paldır küldür odama kadar geldiler. Bunlardan Tiranlı Esat Paşa, kaba ve küstah bir tavırla "millet seni azletti" dedi. Hal' kelimesini bile bana karşı "azl" şekline koyarak aşağıladılar" demiştir. Bkz. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 121. II. Abdülhamid büyük bir gizlilik içinde 3.Ordu'nun kontrolü altında hemen yola çıkarılarak Selanik'te Alatini köşküne kendisinden başka 32 kişi ile birlikte yerleştirilmiştir. Selanik'teki sürgün hayatı, Yunan ordusunun her an Selanik'e girme ihtimalinden dolayı 30 Ekim 1912'ye kadar sürmüştür. Bkz. Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in Son Günleri**, İstanbul 2006, s. 27-31,111.
[156] Ali Emiri, **Osmanlı Vilayat-ı Şarkıyyesi,** Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Dar-ül Hilafet'ül Aliyye 1334/1918, s. 13.

edilmişti.[157] Böylece siyasi hayata hâkim olan İttihatçılar emirleri altındaki Hareket Ordusu'yla Yıldız Sarayı'nı işgal etmişlerdi. Vaktiyle Yıldız Sarayı'nın bir okula dönüştürme teklifi kabul edilmemişti ama şimdi ise saray bir yağmayla karşı karşıya kalmıştı. Yeni bir devrin açılışı Yıldız'ın yağmasıyla başlamıştı. Yıldız yağmasına Bulgar çete reisi Sandanski de katılmıştı. Hazine ağalarının bir kısmı öldürülerek veya işkence edilerek gizli hazineye ulaşılmış, milletin hazinesi Bulgar çetelerince yağmalanmıştı.[158] Sarayda bulunan kalfalardan bazıları, saraya hediye gelmiş binlerce mücevherat ve ziynet eşyalarını zorla gasp ederek aralarında taksim ettiler. Halkın gözünü boyamak için de bir kısmının parasını Donanma Cemiyeti'ne, bir miktarını devlet hazinesine ve müzelere gönderdiklerini açıkladılar.[159] Bir iddiaya göre de hazinede ne kadar kıymetli eşya varsa Brüksel'de haraç mezat satılmıştı.[160] Hüseyin Cahit Bey, "*Hareket Ordusu'nda sıkı bir disiplin vardı, bir çapulculuk sahnesi olabileceğini akıl almaz, ortada çapulculuğa işaret olabilecek en ufak bir iz bulunmuyordu*" demekle beraber aynı zamanda padişaha ait yazı takımı ve kalemini hatıra olarak aldığını da saklamıyordu.[161] Tevfik Fikret ise olayı görmezden gelmeyerek Yıldız'da yaşanan soygunculuğu "*Yağma Sofrası*" adıyla bir şiirle eleştirmişti.[162] Ortadoğu'nun haritasını çizenlerden biri olan M. Sykes, 31 Mart'tan sonra İstanbul'da 1913'de gördüğü değişikliği şöyle ifade eder: "*Abdülhamid'in düşüşü bir despotun veya tiranın değil, fakat bir halkın, bir fikrin düşüşü idi. Sultan halkına,*

---

[157] **Son Vak'anüvis A.Şeref Efendi Tarihi**, s. 62; Gilles Veinstein, **Selanik 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı** (çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 255. II. Abdülhamid'in sürgün için gönderileceği yer olarak Selanik adını duyunca yalvarıp yakardığı sonra da bayıldığı söylenir. s. 255-256.

[158] Mustafa Turan, **Bir Generalin 31 Mart Anıları**, Q-Matris, İstanbul 2003, s. 87.

[159] Mehmet Selahattin Bey, **a.g.e.**, s. 36; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, İstanbul 1996, s. 70. Yıldız sarayındaki mücevherler Paris'te sergilenmiş ve daha sonra satılmıştır. Bunların tahmini değeri 10 milyon altın lira olarak takdir edilmiştir. 1979 yılı sonu itibarıyla yaklaşık değeri 43 milyar liradır. Bkz. **Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları**, s. 102.

[160] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, İletişim, İstanbul 2010, s. 24.

[161] Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 190-191. Padişahı hiç sevmeyen bir kişinin onun hatırası için aldığını söylemesi büyük çelişkidir. Yağma sırasında herkes bulabildiğini almış olmalıdır. Belki de H.Cahit Bey'e onlar kalmış olabilir. Bu konu Meclis-i Mebusan'da gündeme gelmiş ve bir mazbata tanzim edilmiştir. Binlerce mücevherat, altın ve gümüş takımlarından kalanlar iki büyük kasaya konulmuştur. Hususi odadaki iki demir kasada nakit olmayıp tapu senetleri, hisse senetleri ve nakit hesapları gösterir bir defter vardır. Valizin birinde 136.000 lira kadar, diğer valizde muhtelif cins mücevherle birlikte 300.000 liralık tahmin edilen banknot vardır. Başka bir mahaldeki sandıkta altın ve gümüş paralar ile üç adet kasalar vardır. Bkz. **MMZC**, Devre:1, İnikad:66, s. 205. (21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909) Bu zabıt altı kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmış ve Harbiye Nezareti veznesine teslim edilmiştir. Görüldüğü gibi sarayda yapılan para ve eşya sayımı çok net değildir. Muğlâk ifadeler vardır. Kâğıt parayı bile net söylememektedirler. Ayrıca bu komisyonda İsmail Hakkı Bey'in olması da ilginçtir. I. Dünya savaşı sırasında Levazım amiri olan bu kişinin suiistimalleri yüzünden büyük haksızlıklar yaşanmıştı. Bkz. **Talat Paşa'nın Anıları**, (Haz. Alpay Kabacalı), T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 32-33.

[162] Tevfik Fikret, meşrutiyetle ilgili özlem, beklenti ve sukut-u hayalini şöyle ifade ediyordu. Fikret, meşrutiyet öncesi için "Sis" şiirinde "Sarmış yine afakını bir dud-ı muannid" derken Meşrutiyet'in ilanından sonra "O melanet gecesinden uzaktayız şimdi, *Karıştı leyli musibet leyal-i nisyana*" demiş ve büyük bir ümit beslemişti. Ne var ki Yıldız'ın yağmalanmasıyla beklentiler boşa çıkmış, bunun üzerine "Yağma Sofrası" şiiri halkın dilinde "Han-ı Yağma" olarak dolaşmaya başlamıştı: "Yiyin efendiler, yiyin bu han-ı iştiha sizin; *Yiyin, yemezseniz bugün, yarın kalır mı kim bilir*; Bu hakkıdır gazanızın, evet, o hak da elde bir!; *Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!;*Efendiler pek açsınız, bu çehrenizde bellidir". Bkz. **Tevfik Fikret Bütün Şiirleri**, (Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), TDK, Ankara 2004, s. 475,661.

halkı da sultana bir şeyler ifade ediyordu. İyi veya kötü o sadece bir sistem değil, bir hayat, bir gelenek, bir inanç ve bir devamlılık gösteriyordu"[163].

31 Mart bir irtica olayı değildi. Celal Nuri Bey, "*Türklerde irtica yoktur çünkü ruhban sınıf yoktur ki bir fikr-i silsile olsun. Bizde sadece cehaletin tahribatı vardır*" demiştir.[164] Cehalet öyle bir noktada idi ki, "*Bir gün olup İstanbul Rusların eline geçecek*" sözünü hadis diye camilerde vaaz eden bir kısım vaizlere rastlanmıştı.[165] Nitekim cumhuriyetin ilanından sonra irtica isyanları konusunu ele alan Mehmet Emin Bey, "*İrtica vakaları tek bir sebebin neticesi değildir. Bir kere Anadolu'nun doğusu ortaçağdan kalma bir hayat yaşamaktadır. İslamiyet orada yaşayanların seviyesine göre bir hal almış. Bu kitlenin haram-helal anlayışı bizimkinden farklıdır. Buradaki dini öyle bir iktisadi teşkilatla yerleşmiş ki halkın ürettiği servet toplanarak beylere ve şeyhlere akıp gidiyor. Buranın halkı bu servet için alet olarak kullanılıyor*" diyerek iktisadi yapı ile irtica arasında bir bağ kurmuştur.[166]

31 Mart'tan sonra kurulan Divan-ı Harbi Örfi'de, bütün maznunlara aynı sorular sorulmuştu: "*Sen de şeriat istemişsin ve İttihad-ı Muhammediye'ye dahil misin*"?. Derviş Vahdeti savunmasında, 31 Mart'taki karışıklığın irtica değil, bir fırka kavgasından ibaret olduğunu söylemiştir.[167] Filozof Rıza Tevfik de şöyle bir ifade vermişti. "*Allah bizi affetsin, günahımız çok büyüktür. 31 Mart uydurma ihtilali hazırlandığı zaman ben Talat Bey'den tevakki etmesini istedim. Beyhude yere kardeşkanı dökülmesinin cinayet olacağını söyledim. Şu cevabı aldım: Ne yapalım Rıza Bey, cemiyetin paraya ihtiyacı var. Bu ihtiyacı ancak Yıldız sarayının zenginliği ve oradaki hazine karşılayabilir*".[168]

31 Mart Olayını iyice anlayabilmek için, her şeyden önce değişen İTC'nin mahiyetiyle zihniyetini anlamak lazımdır. Gizli bir cemiyet halinden Balkan Komitesi halini almış bir yapıdır.[169] C. Atilhan, İTC'nin kullanıldığını ima ederek, "*31 Mart menfur ve mürettep bir olaydır. Gizli düşmanların senaryosunu hazırladığı, Siyonist ve dönmelerin sahneye koyduğu kanlı bir eylemdir*" diyor.[170] 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde siyasi ve sosyal vaziyet her türlü dış müdahaleye açıktı. Dini bir söylem olarak isyancıların ağzında şeriat kelimesinin geçmesi tesadüfi olmayıp, Osmanlı Devleti'nde siyasi pratikte karşılığı olmasındandır. Siyasi hayatta en güçlü araç olan din faktörü kullanılarak iktidar ele geçirilmek ve siyasi sistemi dizayn

[163] Tuncer Baykara, "II. Abdülhamid Devri'nin Atatürk'ün Yetiştiği Ortam Olarak Tahlili Denemesi", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, Bildiriler, 27–29 Mayıs 1992, Bildiriler**, İstanbul 1994, s. 6.
[164] Celal Nuri, "31 Mart", s. 594.
[165] **Volkan**, 31 Mart 1325, s. 501.
[166] Mehmet Emin, "İrtica Karşısında Gençlik", **Anadolu Mecmuası**, sayı:9-10-11, Mayıs 1341, s. 356-357.
[167] Akşin, **Jön Türkler**, s. 182.
[168] Mustafa Turan, **Bir Generalin 31 Mart Anıları**, s. 65.
[169] Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 5.
[170] Atilhan, **31 Mart Faciası**, s. 8-9.

etmek amaçlanmıştır. İstanbul'da provokatif eylemlerde kullanılacak başıboş 20.000 kadar insan olması bu türden olaylara çanak tutmuştur. F. Engels, "*16. yüzyılda bile din savaşları adı verilen şeylerde bile, her şeyden önce çok olumlu maddi sınıf çıkarları söz konusuydu. Bu savaşlar da, daha çok İngiltere'de ve Fransa'da ortaya çıkan iç çatışmalar kadar sınıf savaşımları idiler*" demektedir.[171] Görüldüğü gibi eski dönemlerden günümüze kadar açık ve sinsi hedeflere din maskesi altında ulaşılmıştı.

31 Mart'ın hemen öncesi yazılı basına bakıldığında hemen görülebilecek şey, olayların dışarıdan yürütüldüğü ve içerideki iktidar ve muhalefetin bütünüyle buna alet olduklarıdır. Rumeli'deki birkaç şehrin dışında ülkenin hiçbir yerinde olağandışı gelişmelerin yaşandığı söylenemez. Sadece İstanbul'daki olayların sonuç vermemesi ihtimaline karşı Adana'da bazı olaylar hazırlanmıştır. 31 Mart'a kadar ki Volkan'ın nüshalarına baktığımızda gerginlik unsuru bir haber olmadığı gibi askerin itaatine vurgu yapan yazılar çoktur. Sadece Hasan Fehmi Bey'in katilinin hükümet tarafından bulunması ve zanlı olduğu düşünülen beş kişinin sınır dışı edilmesi istenmiştir.[172] 31 Mart tarihli nüshasında bir kere daha askere seslenilmiş, "*Bu milletin askeri ya şehit, ya gazi olmak için harp eder*" denilerek sınırlarının dışına çıkılmaması konusunda uyarılmıştır.[173] Fakat dikkat çeken bir nokta var. O da hükümetin iktidarsız olmasının bazı mahzurlarına işaret edilmiştir. 31 Mart öncesi Meclis-i Mebusan'ın son oturumu 28 Mart'ta yapılmıştı. Bu oturuma Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da gelmiş ve bazı değerlendirmeler yapmıştı. Bütçe ile ilgili müzakerelere devam edilmiş ve herhangi bir olağandışı gelişmeye işaret edilmemişti.[174] 31 Mart'ta yaşananlar görüldükten sonra padişaha bir çağrı yapılmıştı. Çağrının özü meşrutiyeti korumaya yöneliktir. Padişaha, "*Size Meclisi bir dakika bile kapatmak fikrini telkin edecekler olursa, bu gibilere din ve vatan haini nazarıyla bakınız*" denmiş ve ayrıca tarafsız bir hükümet kurması istenmiştir.[175]

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

[171] Friedrich Engels, **Köylüler Savaşı**, (Çev. Kenan Somer), Sol yayınlar, Ankara 1999, s. 46.
[172] **Volkan**, 29 Mart 1325, s. 490.
[173] **Volkan**, 31 Mart 1325, s. 500.
[174] **MMZC**, Devre:1, İnikad:55, s. 2-17. (28 Mart 1325/10 Nisan 1909)
[175] **Volkan**, 1 Nisan 1325, s. 505.

MMZC, Devre:1, İnikad:7, s. 80. (30 Aralık 1908)
MMZC, Devre:1, İnikad:66, s. 205. (21 Nisan 1325)
MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 605. (13 Şubat 1909)
MMZC, Devre:1, İnikad:66, s. 205. (21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909)
MMZC, Devre:1, İnikad:55, s. 2-17. (28 Mart 1325/10 Nisan 1909)
BOA. DH.MKT, Dosya no:2620, Gömlek no:84.
BOA. Y.EE, Dosya no:21, Gömlek no:28. (27 Nisan 1909)
BOA. TFR.1KV, Dosya no:228, Gömlek no:227077, lef:70 ve 70a.
BOA. İ.AS, Dosya no:83, Gömlek no: 1327/ R-35. (18 Mayıs 1909)
BOA. DH.MKT, Dosya no:2797, Gömlek no:25. (25 Nisan 1909).
BOA. İ.AS, Dosya no:83, Gömlek no: 1327/ R-35. (18 Mayıs 1909).
BOA. BEO, Dosya no:3210, Gömlek no:240712.
BOA. TFR.I.MKM, Dosya no:34, Gömlek no:3370. (28 Mart 1909)

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdüllatif, "Meşrutiyet, Meşveret", *Beyan-ül Hak*, sene:1, sayı:5, 20 Teşrin-i evvel 1324.

Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası*, Gayret Kütübhanesi, Dersaadet 1328.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C.5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi,* **(**Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat), TTK, Ankara 1960.

Ali Emiri, *Osmanlı Vilayat-ı Şarkıyyesi,*Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Dar-ül Hilafet'ül Aliyye 1334/1918.

ALKAN, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2006.

ATİLHAN, Cevat Rıfat, *31 Mart Faciası*, Gün Matbaası, İstanbul 1956.

AVCIOĞLU, Doğan, *31 Martta Yabancı Parmağı*, Bilgi Yayınları, Ankara 1969.

AYNİ, Mehmet Ali, *Canlı Tarihler* Hatıraları, İstanbul 1945.

Balkan Harbinden Günümüze, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1995.

BAYKARA, Tuncer, "II. Abdülhamid Devri'nin Atatürk'ün Yetiştiği Ortam Olarak Tahlili Denemesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, Bildiriler, 27–29 Mayıs 1992, Bildiriler*, İstanbul 1994.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, Kısım. II, TTK, Ankara 1991.

BİRİNCİ, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler,* C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

BORAK, Sadi, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.VIII, sayı:23, ayrı basım, Ankara 1992.

BOZDAĞ, İsmet, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Kervan, İstanbul 1975.

BOZDEMİR, Mevlut, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1982.

CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Celal Nuri, "31 Mart", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, sene:2, C:3, 13 Nisan 1918.

Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul Hicri 1331.

Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, "Asker Evlatlarımıza Hitabımız", *Beyan-ül Hak*, sayı:29, İstanbul, 6 Nisan 1325.

ÇIĞIRAÇAN, İbrahim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri*, (Haz. Başak Ocak), Libra Yayınları, İstanbul ty.,

DANİŞMEND, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

ENGELS, Friedrich, *Köylüler Savaşı*, (Çev. Kenan Somer), Sol yayınlar, Ankara 1999.

*Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908,*Haz. ErdoğanCengiz, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2007.

Erkânıharp Miralay Baki, *Zabit ve Zabitlik*, Köyhocası Matbaası, Ankara 1932.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınları, İstanbul 1996.

FELEK, Burhan, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul 1974.

GAULIS, Berthe G., *Çankaya Akşamları*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2006.

GÜRESİN, Ecvet, *31 Mart İsyanı*, Habora Kitabevi, İstanbul 1969.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* (Çev. İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

HANİOĞLU, Şükrü, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, TDV Yayınları, İstanbul 2003.

HASLIP, Joan, *II. Abdülhamid*, (Çev. Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul ty.,

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, (Yay. Bülent Demirtaş) İstanbul 1987.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, (Çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler*, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KARAOSMAOĞLU, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İletişim, İstanbul 2010.

KOCATÜRK, Önder, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

KODAMAN, Bayram, "31 Mart Hadisesi", *XI. Türk Tarih Kongresi,* ayrı basım, TTK, Ankara 1994.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

KUTAY, Cemal, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, C.2, Kültür Matbaası, İstanbul 1982.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara 1984.

Mahmud Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

MANGO, Andrew, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul 2000.

M. Saffet, "Bizde Meşrutiyetin Suret-i Tecellisi", *Beyan-ül Hak*, sene:4, sayı:138, 28 Teşrin-i sani 1327.

Mehmet Emin, "İrtica Karşısında Gençlik", *Anadolu Mecmuası*, sayı:9-10-11, Mayıs 1341.

Mehmet Memduh, *Hal'ler-İclaslar*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* İnkılap, İstanbul 1989.

Mevlanzade Rıfat'ın Anıları, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1992.

Mevlanzade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi,* Pınar, İstanbul 2010.

Mizancı Mehmet Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, (Haz. Celile Eren Argıt), Marifet Yayınları, İstanbul 1977.

OLGUN, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2008.

ÖZALP, Muhsin, *31 Mart'ın Romanı*, Çağrı yay., İstanbul 2010.

SANDWITH, Humphrey, Mustafa Zarifi Paşa, Karl Marx, 1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.

Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, Hayat Mücadeleleri, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (1908-1909), (Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Şerif, *Meşrutiyet'e Doğru Ben .... ve Hayatım,* Dersaadet 1911.

Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi, Dersaadet 1336.

Talat Paşa'nın Anıları, (Haz. Alpay Kabacalı), T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara t.y.

Tevfik Fikret Bütün Şiirleri, (Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), TDK, Ankara 2004.

TINAYRE, Marcelle, *Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.

TURAN, Mustafa, *Taşkışla'da 31 Mart Faciası*, Aykurt Neşriyat, İstanbul 1964.

TURAN, Mustafa, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, Q-Matris, İstanbul 2003.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

ULUTİN, Hasan Hakan, *Hüseyin Hilmi Pasa's Inspectorate General of Rumeli Provinces (1902-1908),* Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2001.

VEINTEIN, Gilles, *Selanik 1850-1918, Yahudilerin kenti ve Balkanların Uyanışı* (çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Volkan Gazetesi (1908-1909), (haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 1992.

WAGNER, H., *Bulgar Ordusu'yla Muzafferiyete Doğru*, İstanbul 1331.

YALÇIN, H. Cahit, "On Yılın Hikâyesi", *Yedigün*, sene:3, no:132, İstanbul, 18 Eylül 1935.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri,*1936, Sayı: 123.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar,* Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2000.

Yunus Nadi, *İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî, 31 Mart- 14 Nisan 1325,* Matbaa-i Cihan, Dersaadet 1325.

WOODS, Sir Henry F., *Türkiye Anıları* (Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl) 1869-1909, (Çev. Fahri Çoker), İstanbul 1976.

ŞAKİR, Ziya, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul 2006.

ZURCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çeviren Yasemin Saner Gönen), İletişim, İstanbul 2006.

3. Gazeteler

İkdam, 15 Nisan 1325, no:5359.
İkdam, 28 Şubat 1909, No:5302.
Sabah,28 Nisan 1909, no:7036.
Takvim-i Vekayii, 7 Nisan 1325, no:187.
Tanin, 1 Ağustos 1324, no:14.
Tanin, 13 Kânun-i sani 1324/26 Ocak 1909, no:175.
Tanin, 13 Nisan 1325.(Selanik nüshası)
Tanin, 15 Eylül 1324, no:59.
Tanin, 16 Şubat 1324/ 29 Şubat 1909, no:209.
Tanin, 17 Şubat 1324/ 2 Mart 1909, no:210.
Tanin, 24 Teşrin-isani 1324/ 7 Aralık 1908, no:127.
Tanin, 27 Teşrin-isani 1324/ 10 Aralık 1908, no:130.
Tanin, 29 Mart 1325/11 Nisan 1909, no:250.
Tanin, 29 Teşrin-ievvel 1324/ 11 Ekim 1908, no:101.
Tanin, 3 Ağustos 1324, no:16.
Tanin, 30 Kânun-i evvel 1324/ 12 Ocak 1909, no:161.
Tanin, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, no:251.
Tanin, 4 Mayıs 1325/ 17 Mayıs 1909, no:253.
Tanin, 5 Teşrin-isani 1324/ 18 Ekim 1908, no:108.
Tanin, 8 Eylül 1324, no:52.
Tanin, 7 Mayıs 1325/ 20 Mayıs 1909, no:256.
Tanin, 8 Mayıs 1325/ 21 Mayıs 1909, no:257.